

JORDI JANÉ-LLIGÉ

L'assaig cultural i literari català dels anys seixanta i setanta

INTRODUCCIÓ. JOSEP MURGADES I LA SEVA «CONSIDERACIÓ AMB PREMI SOBRE L'ASSAIG»

Abordar genèricament l'assaig en un treball acadèmic del primer quart del segle XXI, com l'actual, reclama encara una delimitació dels paràmetres de què ens valem per definir-lo en tant que gènere literari diferenciat: encara cal que especifiquem a hores d'ara, doncs, quines característiques han de tenir els textos que decidim prendre-hi en consideració i quines premisses no a compleixen aquells que decidim excloure'n, i per què. I això que l'assaig no és pas un gènere de recent creació sinó que dins la història de les lletres occidentals té ja una tradició centenària; de fet, dins el canó occidental se'n sol assenyalar el naixement al segle XVI, moment en què Michel de Montaigne escriví els seus cèlebres *Essais*. En aquest sentit, al pròleg del seu estudi dedicat al gènere, *Essay / Essayismus* (Zima, 2012), Peter V. Zima comença per plantejar la qüestió dels seus límits pel que fa a la disciplina a què l'adscriuim. Ho fa en els termes següents (Zima, 2012: IX):

Tot i que sovint atribuïm l'assaig a l'àmbit literari i no és estrany associar-lo a la crítica literària, aquest gènere ha demostrat la seva eficàcia tant en filosofia com en les ciències. Sartre és autor, al costat d'assajos literaris, també d'assajos

Jordi Jané-Lligé, llicenciat en Filologia Catalana per la UAB i doctor en traducció per la UPF, és professor del Departament de Filologia Anglesa i de Germanística de la UAB. Ha estat professor de llengua i literatura catalanes i de traducció a les universitats alemanyes de Tübingen i Stuttgart

filosòfics, Georg Simmel, amb el seu assaig sociològic, contribueix a una millor comprensió de la modernitat tardana, i la semiologia assagística de Roland Barthes transmet al lector coneixements de la teoria amb lleugeresa literària.¹

Més enllà de l'adscripció a una determinada disciplina del coneixement i/o de la creació, i malgrat que se'n destaquí sovint el caràcter híbrid entre la literatura i la filosofia, l'assaig planteja problemes en la seva definició perquè defuig categoritzacions precises, és un gènere flexible que sap beure de tots els altres gèneres literaris, que tendeix cap a la hibridació, i que sembla que floreixi en èpoques de crisi, quan s'esfondren els grans tramats ideològics i desapareixen les grans respostes i solucions als reptes que planteja la humanitat. Zima (2012: 1) ho formula així:

Com a gènere difícilment definible, l'assaig fa visible la problemàtica teòrica damunt la qual descansen els seus fonaments: els recursos d'eficàcia modesta del pensament humà davant una realitat social cada vegada més complexa.²

El fet de fixar ja en el títol, com fem, algunes restriccions precises pel que fa al nostre objecte d'estudi alleugereix sens dubte la tasca cartogràfica que emprenem aquí, però no la resol del tot. L'ús inflacionari del terme *assaig* durant el període que abordem —en col·leccions editorials, en publicacions periòdiques, en articles de la crítica especialitzada i en anuncis publicitaris a les pàgines culturals dels diaris i revistes i/o en fulletons de divulgació— més enllà de ser un indicador de les profundes transformacions que s'esdevenien en la societat contemporània i del seu abast, és un primer factor que dificulta la referència concisa del terme i en promou una certa imatge de calaix de sastre.³ La manca de tradició en el cultiu

¹ Les traduccions de les cites en alemany, sempre que no es digui el contrari, són meves. El text original d'aquest passatge fa: «Obwohl der Essay häufig dem literarischen Bereich zugerechnet und nicht selten mit Literaturkritik assoziiert wird, hat er sich in der Philosophie ebenso bewährt wie in den Wissenschaften. Sartre verfasste neben literarischen auch philosophische Essays, Georg Simmel trägt mit seiner soziologischen Essayistik zu einem besseren Verständnis der Spätmoderne bei, und Roland Barthes' essayistische Semiologie vermittelt dem Leser theoretische Erkenntnisse mit literarischer Leichtigkeit»

² Als schwer bestimmbare Gattung bringt der Essay die theoretische Problematik zum Ausdruck, die ihm zugrunde liegt: die bescheiden wirkenden Ressourcen de menschlichen Denkens angesichts einer immer komplexer werdenden sozialen Wirklichkeit

³ José Luis GÓMEZ-MARTÍNEZ (1981: 17) ho expressa així, a la seva *Teoría del ensayo* (1981): «En nuestro siglo, y con especial énfasis en los últimos años, tanto los escritores como los editores han dado en denominar *ensayo* a todo aquello difícil de agrupar en las tradicionales divisiones de géneros literarios. Si a esto unimos la vaguedad del término y la variedad de

de l'assaig dins les lletres catalanes, amb notabilíssimes excepcions, és un segon factor que n'impedí, aleshores com tal vegada actualment també, una concepció i una referencialitat genuïnament catalanes —a diferència del que passa amb els altres gèneres literaris—, condicionades fortament per la tradició assagística feta en castellà o en francès, sobretot, i per la influència creixent del món anglosaxó en l'àmbit del pensament i en les seves categoritzacions. Un tercer factor que desvirtuà manifestament en aquells anys l'associació intrínseca del gènere assagístic a l'exercici lliure del pensament crític, i que de ben segur escurçà l'ambició i empetití els horitzons dels assagistes catalans en els seus textos, fou l'acció i la coacció de la censura franquista: tant pel que fa a les seves intervencions de censura concretes, ben conegudes pels editors, com pel que fa al seu poder intimidatori i coercitiu implícit, exercit especialment damunt els autors.

Els límits temporals que hem fixat per al present estudi, en primer lloc doncs, se circumscriuen a una etapa molt breu, però molt intensa i decisiva, de la nostra història cultural recent, i en general de la història cultural global: les dècades dels seixanta i els setanta del segle passat; la producció assagística que ens hi proposem d'abordar, en segon lloc, es veu circumscripida exclusivament a aquella que fou publicada en llengua catalana, ja siguin textos originals o bé textos traduïts. El tipus d'assaig que volem prendre en consideració, finalment, es restringeix a una tipologia concreta: l'assaig cultural i literari, i és aquí on topem ja amb les primeres dificultats, d'una banda perquè costa molt delimitar els àmbits d'allò que etiquetem com a cultural —un terme que, si es vol, pot acabar abastant-ho tot—, i de l'altra perquè és difícil establir una línia divisòria clara entre el que classifiquem com a assaig literari, com a crítica literària o com a treball acadèmic d'historiografia o anàlisi literària, especialment en un moment històric de crisi i revisió de paràmetres en totes les disciplines del coneixement com el que abordem. Ens haurem de fixar bé per acabar-ho d'escatir, doncs, en els usos que en fan els professionals contemporanis de la cultura, de la literatura i de l'edició. Sigui com sigui, hem d'observar també com tota la producció assagística i intel·lectual d'aquests anys es veié profundament marcada per l'influx omnipresent dels nous corrents del marxisme, especialment l'humanista, i/ o de l'existencialisme; i de forma incipient també per la irrupció del pensament feminista.

obras a las que pretende dar cobijo, no debe extrañarnos que las definiciones propuestas se expresen solo en planos generales»

El cert és que durant les dècades esmentades, que coincideixen amb la darrera etapa del franquisme i els primers anys de la democràcia espanyola, l'edició del llibre en català, condemnada des de la dècada dels quaranta gairebé a l'ostracisme, visqué un autèntic boom després de dècades d'àrdua lluita amb les autoritats franquistes per la mera supervivència; també la publicació d'assaig en català visqué un esclat sense precedents. Les circumstàncies específiques que expliquen aquesta eclosió han estat estudiades en nombrosos treballs;⁴ com també ho han estat, encara que en menor quantitat, les que contemporàniament conduïren al creixement exponencial de publicació d'obres d'assaig a casa nostra.⁵ Malgrat l'excepcionalitat i la transcendència que tingueren per al sistema literari català aquestes dues «revolucions», l'editorial i l'assagística, no foren pas, tanmateix, un fenomen exclusiu de casa nostra,⁶ i per explicar-les caldrà que fem referència puntualment als processos equivalents que, en aquest sentit, havien començat a tenir lloc contemporàniament al món occidental, tot i que amb uns anys d'antelació.

L'objectiu principal d'aquest treball, com anunciàvem, és cartografiar la producció assagística literària i cultural editada en català durant les dècades dels seixanta i els setanta del segle passat. A tal efecte, abordarem en primer lloc les consideracions especulatives que n'envoltaren la producció (el 'metaassaig'), especialment les reflexions que hi dedicà Joan Fuster, màxim representant del gènere assagístic en llengua catalana, que ens ajudaran a precisar l'abast del terme; en segon lloc, subratllarem la importància que els agents de dinamització cultural, des de l'heterodòxia ideològica i l'activisme antifranquista, atorgaren a l'assaig en tant que eina d'agitació social, i alhora de modernització de la cultura catalana, i elaborarem un llistat de les plataformes —editorials i revistes especialitzades, sobretot— que en fomentaren la difusió, però alhora contribuïren a l'ús inflacionari del terme; estretament vinculat amb el punt anterior, ens fixarem seguidament i de forma més detinguda en els responsables de la introducció i divulgació a casa nostra i en català, mitjançant l'assaig, dels principals corrents de pensament contemporanis, especialment de l'existencialisme i del marxisme de signe humanista, com dèiem, i de manera incipient del pensament feminista; el quart bloc de l'estudi el dedicarem a abordar la reacció de la censura franquista davant d'aquest fenomen editorial a través de l'anàlisi d'alguns expedients de censura especialment

⁴ A tall d'exemple MORET (2002), LLANAS (2006), PARCERISAS (2009)

⁵ Per exemple MURGADES (1975), SOPENA (2009)

⁶ Pablo PONZA (2007)

significatius, i de les conseqüències que tingueren, fruit d'una determinada idea de 'textualitat nacional' característica del franquisme, molt renyida amb el pensament crític. Acabarem oferint una reflexió sobre l'impacte que tingué aquest fenomen en les lletres catalanes, a curt i a mig termini.

Un dels treballs que aborda de forma primerenca la significació i l'impacte del (re-)naixement de l'assaig a casa nostra és l'article de Josep Murgades «Consideració amb premi sobre l'assaig», publicat a la revista *Els Marges* l'any 1975.⁷ Ho fa tot resseguint la trajectòria dels Premis Yxart d'assaig que concedí l'Editorial Selecta entre 1956 i 1970 amb el suport financer del mecenes Francesc A. Ripoll. Murgades hi ofereix una primera valoració de la producció assagística contemporània a casa nostra i, al costat d'observacions de gran perspicàcia que ens acompanyaran al llarg d'aquest estudi, també hi proposa una periodització de les tendències estéticoideològiques que definiren les obres presentades al premi, totes elles d'autoria catalana. Murgades hi fa la consideració següent al voltant del paper de l'assaig en les societats modernes, tot recalcant la voluntat del sistema literari català d'homologar-se a les «literatures de les grans llengües de cultura», com les defineix l'articulista (Murgades, 1975: 116):

Sembla obvi que la motivació principal que mena a la creació d'aquest premi és l'afany de donar cabuda, en la nit literària de Santa Llúcia, a un gènere tan característic com l'assaig de tota societat que maldi per la transformació de les estructures ideològiques i culturals vigents.

L'INTEL·LECTUAL I L'ASSAIG ALS SEIXANTA I ALS SETANTA.

EL METAASSAIG CATALÀ: JOAN FUSTER

La moderna figura de l'intel·lectual/escriptor i el gènere de l'assaig, estretament vinculats, constitueixen dos dels pilars centrals al voltant dels quals gira en bona mesura, i com a novetat en relació amb èpoques pretèrites, l'activitat literària de les lletres occidentals durant el segle XX. Malgrat les dificultats i les peculiaritats que defineixen el sistema literari català durant aquest període de la història, és destacable la presència d'aquests dos eixos també a casa nostra d'ençà de figures com Joan Maragall i Eugeni d'Ors. No cal dir que la relació que durant les primeres dècades del segle XX havia aconseguit establir l'intel·lectual/escriptor català amb la seva co-

⁷ La revista *Els Marges* acabava de ser fundada l'any 1974 per Joaquim Molas, i ben aviat esdevingué una de les plataformes de difusió més importants de la crítica i dels estudis literaris a casa nostra

munitat cultural i en la seva llengua, particularment a través de formes relacionables amb l'assaig, es veié profundament distorsionada (gairebé esborrada) durant els gairebé quaranta anys que s'allargà el règim franquista. No és fins a la dècada dels seixanta que podem consignar el tímid inici de la reconstrucció de ponts entre intel·lectualitat i comunitat cultural a casa nostra, en la llengua pròpia i en termes homologables parcialment a la resta de sistemes literaris occidentals, mercès en gran part a la revolució editorial en català a què fem referència. D'aquesta revolució editorial en quedà exclosa la premsa periòdica, de la mateixa manera com es vetà l'accés del català als mitjans de comunicació d'impacte massiu: televisió, ràdio i cinema. Per descomptat, especialment abans dels seixanta però també durant aquesta dècada i en les dècades posteriors, nombrosos intel·lectuals catalans es valgueren del castellà per tal d'accedir a les plataformes de difusió del pensament i la crítica, vedades a la llengua catalana, i exercir la seva professió i el seu magisteri. Barcelona, com a gran centre editor en llengua castellana i com a potent focus cultural, oferia possibilitats de professionalització als intel·lectuals catalans, així com nombroses plataformes de dissidència cultural i ideològica.

Les lletres occidentals —particularment dos dels seus pilars contemporanis bàsics: l'intel·lectual i l'assaig, com apuntàvem abans— es veieren profundament marcades, ja des de finals de la dècada dels quaranta, però de manera generalitzada durant les dècades dels cinquanta i els seixanta del segle passat, pel guiatge que hi exercí l'obra de dues figures europees contemporànies de referència obligada: Jean Paul Sartre, pel que fa a la definició del paper de l'intel·lectual i l'escriptor en la societat contemporània, i Theodor W. Adorno pel que fa a la concepció de la literatura, i especialment de l'assaig, en el món resultant després de la Segona Guerra Mundial.

Tot i que l'obra de Sartre, especialment *Qu'est-ce que la littérature?* (1948),⁸ és sens dubte la que exercí una influència més decisiva i profunda entre la intel·lectualitat catalana,⁹ sobretot mercès a la mediació de Josep Maria Castellet i malgrat la tardança i les dificultats de publicació que patí, ens fixarem aquí en Adorno, autor que va gaudir aleshores d'una àmplia difusió al món occidental sobretot per la seva coneguda interpel·lació sobre la possibilitat d'escriure poesia (i per extensió, literatura) després d'Auschwitz.¹⁰ Abordarem aquí, ajustant-nos als nostres interessos,

⁸ VALL (2000)

⁹ GODAYOL (2018)

¹⁰ La frase d'ADORNO (1962: 29) apareix al volum d'assajos traduït per Manuel Sacristán i publicat a l'editorial Ariel en traducció castellana l'any 1962 amb el títol *Prismas. La cultura crítica y la sociedad*

el seu assaig sobre l'assaig *Der Essay als Form*, publicat originalment l'any 1958,¹¹ d'influència més tardana i potser menys generalitzada, però de gran rellevància dins la reflexió contemporània al voltant del gènere.

Una de les primeres observacions que fa Adorno en aquest assaig, en denunciar la contumàç manca de tradició assagística a Alemanya, resulta especialment escaient en el context de l'Espanya franquista, sobretot imputable a les autoritats culturals del règim, però també a la manca d'una tradició de pensament il·lustrat a Espanya sòlida i arrelada (Adorno, 2001: 24):

A Alemanya, l'assaig incita al rebuig perquè reclama una llibertat d'esperit que —des del fracàs d'una Il·lustració que des dels dies de Leibniz no ha passat de tèbia fins avui—, ni tan sols sota les condicions d'una llibertat formal, no s'ha desplegat veritablement, sinó que sempre ha estat disposada a proclamar el seu sotmetiment a qualsevol instàncies com si això fos el propi desig.¹²

El que ens interessa subratllar molt especialment del seu assaig, però, és el caràcter dialògic i antidogmàtic que Adorno atribueix al gènere, concepció que hi queda reiteradament expressada i que és en bona mesura coincident amb la idea que Joan Fuster en té i que formula en múltiples passatges de la seva obra, majoritàriament a pròlegs i presentacions de reculls assagístics de factura pròpia. Adorno (2001: 33-34) escriu:

L'empirisme, no menys que el racionalisme, ha estat des de Bacon —ell mateix un «assagista»— «mètode». Dins del procedir filosòfic, l'assaig ha estat gairebé l'únic a dubtar, realment, del dret incondicional del mètode. Ha tingut en compte la consciència del no idèntic sense ni mencionar-lo; radical en la seva no radicalitat, en l'abstenció de tota reducció a un únic principi i a l'hora d'accentuar allò parcial davant la totalitat, allò trossejat [...]. L'assaig no obeeix la regla del joc de la ciència i de la teoria organitzades segons la qual, com diu la frase de Spinoza, l'ordre de les coses és el mateix que el de les idees. Perquè l'ordre ininterromput dels conceptes no coincideix amb el d'allò que és, no tendeix cap

¹¹ He fet servir l'edició Adorno dels *Gesammelte Schriften* 11 (1990)

¹² Faig servir aquí la traducció de Robert Caner-Liese, publicada a: Adorno, Theodor A. (2001). L'original fa: In Deutschland reizt der Essay zur Abwehr, weil er an die Freiheit des Geistes mahnt, die, seit dem Mißlingen einer seit Leibnizischen Tagen nur lauen Aufklärung, bis heute, auch unter den Bedingungen formaler Freiheit, nicht recht sich entfaltete, sondern stets bereit war, die Unterordnung unter irgendwelche Instanzen als ihr eigentliches Anliegen zu verkünden (Adorno, 1990: 10)

a una construcció tancada, deductiva o inductiva. Es revolta sobretot contra la doctrina arrelada des de Plató segons la qual allò canviant i efímer no és digne de la filosofia; i es revolta contra aquella injustícia que des d'antic es fa a allò fugisser per tornar-ho a condemnar mitjançant el concepte. S'espanta i retrocedeix davant la violència del dogma que diu que la dignitat ontològica pertoca al resultat de l'abstracció i del concepte temporalment invariable i no a allò individual comprès en ell.¹³

Les obres assagístiques de Fuster¹⁴ —que aborden un ventall amplíssim de disciplines i temàtiques que, entre moltes altres, van des de la literatura fins a la historiografia, passant per la crítica d'art o la sociologia, i que adopten múltiples formes, des de la monografia fins a l'aforisme, passant per l'article o el capítol— van precedides en significatives ocasions de pròlegs o presentacions en què l'autor reflexiona sobre la naturalesa del seu pensament, que qualifica d'assagístic, sumant-se deliberadament així a la tradició iniciada per Montaigne, tot estirant-la fins arribar a Ausiàs March, tal com ell mateix escriu en el pròleg al seu recull d'assais *Causar-se d'esperar*, de l'any 1965 (Fuster, 1965: 9-10):

D'això que jo escric —proses divagatòries, de tímida especulació, oscil·lants entre la ironia i la bona fe—, els experts solen dir-ne «assais». És una denominació que, com a mínim remet genealògicament a Michel de Montaigne, patró i mestre del gènere —i no dic «geni» perquè en aquest ram la genialitat és impossible,

¹³ Empirismus nicht weniger als Rationalismus war seit Bacon –selbst einem «Essayisten»– «Methode». Der Zweifel an deren unbedingtem Recht ward in der Verfahrensweise des Denkens selber fast nur vom Essay realisiert. Er trägt dem Bewußtsein der Nichtidentität Rechnung, ohne es auch nur auszusprechen; radikal im Nichtradikalismus, in der Enthaltung von aller Reduktion auf ein Prinzip, im Akzentuieren des Partiellen gegenüber der Totale, im Stückhaften. [...] Der Essay pariert nicht der Spielregel organisierter Wissenschaft und Theorie, es sei, nach dem Satz des Spinoza, die Ordnung der Dinge die gleiche wie die der Ideen. Weil die lückenlose Ordnung der Begriffe nicht eins ist mit dem Seienden, zielt er nicht auf geschlossenen, deduktiven oder induktiven Aufbau. Er revoltiert zumal gegen die seit Platon eingewurzelte Doktrin, das Wechselnde, Ephemere sei der Philosophie unwürdig; gegen jenes alte Unrecht am Vergänglichen, wodurch es im Begriff nochmals verdammt wird. Er schreckt zurück vor dem Gewaltsamen des Dogmas: dem Resultat der Abstraktion, dem gegenüber dem darunter befaßten Individuellenzeitlich invarianten Begriff, bebühre ontologische Dignität (Adorno, 1990: 17)

¹⁴ Hi ha una abundantíssima bibliografia al voltant de Fuster i de la seva obra assagística, que l'any 2022 amb motiu del centenari del seu naixement s'ha vist incrementada i complementada amb nombrosos treballs. Martí Monterde (2019) ofereix una interessantíssima i contrastadíssima anàlisi del Fuster assagista

o almenys, inadmissible. «...*Car tot assaig...*». En realitat, el joc verbal se'm brindava amb una generosa condescendència. Quan March emprava el mot *assaig* no podia imaginar que, segles a venir, nosaltres el derivàrem a designar un tipus especial de manufactura literària. En apoderar-me ara del vers d'Ausiàs, en traïxo la lletra, ho reconec, però no pas l'esperit. Comptat i debatut, l'assaig literari no és més que una modalitat —probablement supèrflua— de l'«assaig» de què el poeta parlava. I «es causa d'esperar»: una temptativa, un intent, una provatura.

Ja al «Pròleg» a *Les originalitats* (1956),¹⁵ escrit deu anys abans, Fuster oferia una de les seves primeres definicions del gènere, que ens la fa molt propera a la visió d'Adorno que acabem de veure (Fuster, 2011: 100-101):

En descàrrec, he de dir que, fet i fet, l'assaig és un gènere literari que podríem qualificar de fragmentari. Obliga a la parcialitat. Però aquesta parcialitat constitueix el seu avantatge. Parlant en puritat, l'assaig no és mai *sobre*, sinó *cap a* tema. Un camí per a comprendre'l: un camí entre d'altres: un que exclou i ens força a renunciar, de moment, als altres camins. [...]

Una certa mena de gent, descontenta del temps que li ha tocat viure, i de les coses que el temps dona, ha repudiat l'assaig, considerant-lo un gènere característic d'èpoques d'impotència constructiva. Ara —diuen—, com que no som capaços d'escriure «tractats», ens limitem als «assaigs». Potser tenen raó. Avui no s'escriuen tractats, almenys amb l'abundància d'altres segles. No crec, però, que la bondat d'un escrit depengui de les seves proporcions —possiblement, ni tan sols en la novel·la—, ni de les pretensions de la seva arquitectura tècnica o de voler esgotar el tema.

L'assaig és això, una provatura. Una provatura que ha tingut algun resultat positiu. En realitat, un capítol del tractat que l'autor duu, en un projecte implícit, dins de si. Amb el temps l'anirà acabant. Cada línia que escrigui serà una nova peça que vindrà a ajustar-se a les anteriors. Una forta coherència íntima ho ordenarà tot. L'obra —tota l'obra, la sola obra— serà la més exacta constància d'ell mateix. Amb aquesta confiança vaig començar a escriure, un dia.

Sense cap mena de dubte, Joan Fuster (1922-1992) és, a banda d'un dels intel·lectuals més notables que ha donat la cultura catalana de tots els temps, el representant més destacable de la literatura assagística a casa nostra. Això ja era una evidència a finals de la dècada dels cinquanta i començaments de la dels seixanta,

| ¹⁵ He fet servir el text publicat a l'*Obra completa*. FUSTER (2011)

quan Fuster rondava els quaranta anys i les seves obres eren presents a les iniciatives editorials més importants que es dugueren a terme en llengua catalana durant aquells anys. Fuster va ser el guanyador de la primera convocatòria del Premi Yxart d'assaig l'any 1956, amb l'obra *Figures de temps*, que publicà l'Editorial Selecta l'any 1957 en la seva biblioteca especialitzada dedicada a l'assaig; l'any 1962 inaugurà el catàleg absolut d'Edicions 62 amb l'assaig d'historiografia *Nosaltres, els valencians*, dins una col·lecció de textos assagístics que ha esdevingut emblemàtica del segell editorial i de l'edició en català de tots els temps, «Llibres a l'Abast»; el mateix any 62 inaugurava amb el volum *Qüestió de noms* el catàleg d'una iniciativa editorial molt més modesta que l'anterior, les Edicions d'Aportació Catalana, que perseguia uns objectius molt definits i molt presents aquells anys, com veurem; finalment, l'any 1964, inaugurava amb *Diciconari per a ociosos* el catàleg de l'Editorial AC, dins la col·lecció «Cara i Creu», que l'any 1968 fou absorbida per Edicions 62 i integrada al seu catàleg tot mantenint-ne el nom. Durant aquells mateixos anys, Fuster publicà títols tan significatius com *La poesia catalana fins a la Renaixença*, l'any 1954, a Edicions Catalanes de Mèxic; *El descrèdit de la realitat*, l'any 1955, a l'Editorial Moll de Palma de Mallorca; *Les originalitats*, l'any 1956, a l'editorial catalana Barcino, i *El món literari de sor Isabel de Villena*, a l'editorial valenciana Lo Rat Penat, publicacions que donen fe del seu ampli ventall d'interessos i alhora, atesos els llocs de publicació, de la seva concepció ampla de catalanitat.

Per reblar el clau, veiem encara unes paraules de Fuster que defineixen la seva actitud assagística, procedents del recull de textos *Babels i Babilònies*, publicat originalment l'any 1972 a l'editorial Moll de Palma de Mallorca (Fuster, 2011: 507-508):

Els papers reunits en el present volum tracten d'això: d'una sèrie de «confusions», reals les unes, aparents les altres, que constitueixen la nostra vida de cada dia. M'afanyo a reconèixer que, en general, m'hi he encarat en termes ben poc respectuosos. Si això és un defecte o no, m'excuso de no discutir-ho ara i ací. Tampoc no intento convertir en «mètode» una actitud que no és sinó un element més de la «confusió» observada. Un retret, tanmateix, no se'm podrà fer: el de frivolitat. De la primera paraula a l'última, només hi ha una bona voluntat d'entendre i, per consegüent, d'explicar. En formen part l'observació perplexa, la pregunta sense resposta, el sarcasme incidental, els prejudicis inconfessats... I és lògic que sigui així. Em manca la capacitat i/o la vocació del «dogmatisme» —n'hi ha de moltes menes— que podria conduir-me a especular amb afirmacions massa taxatives. M'he limitat, en cada moment, a «aproximar-me» a uns fets, anecdòtics o importants, però sempre significatius. La meua pretensió, en última instància, ha estat de suggerir al lector la mateixa aventura.

Cal classificar les reflexions de Fuster al voltant del gènere assagístic dins la dimensió metadiscursiva i atribuir-los, com dèiem, una funció paratextual. Els textos de l'autor de Sueca que els segueixen aborden des de la «provisionalitat» crítica característica del gènere, i del seu pensament, les més variades qüestions de la vida contemporània, com hem dit també. Si, doncs, ens convé ara contrastar aquesta concepció de l'assaig representada per Fuster i per Adorno, també en tant que representativa del *zeitgeist*, i la producció qualificada d'«assagística» que es publicà als anys seixanta i setanta a casa nostra, cal que considerem com a pedra de toc la perspectiva crítica i provisional que tots dos autors subratllen com a característica definidora de la producció intel·lectual i científica contemporànies, que alhora estan immerses en un procés d'ampliació dels seus àmbits d'observació i estudi. Efectivament, justament durant aquests anys, àmplies àrees del coneixement, l'humanístic i el científic, se sotmeten a una profunda revisió de paradigmes i plantejaments, i es democratitzen. Som testimonis de l'emergència de noves disciplines, vinculades sovint a les ciències socials i, en general, de la universalització de l'accés al coneixement i a la formació.

Murgades situa les obres presentades al Premi Yxart, i per tant la producció d'assaig cultural i literari a casa nostra, en aquesta frontissa transitòria de canvi de paradigmes (Murgades, 1975: 117):

En aquest sentit, les tres obres esmentades no fan sinó traïr, amb les matisacions pròpies de cada cas, la pervivència a les darreries de la dècada dels cinquanta d'un determinat mètode crític i la fidelitat que li professen llurs autors. *Totes tres obres són molt més susceptibles d'ésser estudiades en una història de la crítica que no de l'assaig*.¹⁶ Malgrat els deutes i concomitàncies que presenta en relació amb el tipus de crítica suara al·ludit i la doctrina ribiana, l'obra de Joan Triadú —no ho oblidem, el crític més actiu i polèmic durant els anys cinquanta— manifesta ja un interès incipient per una crítica que tingui també en compte les noves perspectives ofertes per l'anàlisi sociològica del fet literari.

A banda de la qüestió de canvi de paràmetres i perspectives, i del caràcter transitori del moment històric, Murgades aborda en aquest fragment la complexa qüestió dels límits del gènere de què ja hem parlat. L'anàlisi de les iniciatives editorials relacionades amb l'assaig que oferim en el punt següent ens servirà per observar de quines diferents maneres s'anirà eixamplant la referencialitat del terme *assaig*

| ¹⁶ La cursiva és meua

a casa nostra al llarg d'aquests anys. Per il·lustrar de manera contrastada amb el que hem vist fins ara aquestes transformacions, així com els canvis en la configuració del públic lector potencial de «gèneres assagístics» durant la dècada, és útil fixar-nos en el text inclòs a la solapa d'un volum d'A. R. Buzzi¹⁷ dedicat a l'obra d'Antonio Gramsci, publicat l'any 1969¹⁸ per l'editorial barcelonina Fontanella, en què l'editor aprofita per divulgar la seva col·lecció d'assaig «Ciencias del Hombre» en els termes següents:

Ciencias del Hombre es una colección que intenta desmitificar, desenmascarar los tópicos, los juicios de valor encubiertos bajo la capa del pseudocientifismo, aportando nuevos enfoques en materias tan actuales como Psicología, Antropología, Sociología, Política y Economía.

Con estos objetivos CIENCIAS DEL HOMBRE se dirige a:

GRADUADOS que deseen fundamentar los débiles conocimientos de la enseñanza oficial asimilada.

PERSONAS de formación media y superior cuya preocupación intelectual les lleva al deseo de formarse o informarse en estas ramas fundamentales del saber humano.

CUANTOS, sin poseer una formación básica sistemática, sienten la necesidad de conocer algunos de los temas específicos incluidos en la colección.

El text és un reflex, sense cap mena de dubte, dels canvis accelerats que s'estaven produint en la societat espanyola durant aquest període: tant pel que fa a la formació de la ciutadania, com pel que fa a l'accés i al desig de coneixement, com pel que fa, finalment, a la receptivitat de la societat cap a actituds crítiques. Tot i que l'editorial Fontanella publicava majoritàriament en castellà, és significatiu que cap a finals dels seixanta també inclogués alguns títols assagístics en català al seu catàleg,¹⁹ tal com feren altres editorials barcelonines i com analitzarem en l'apartat següent.

Serà, doncs, en primer lloc, tal com assenyalava Murgades, la situació transitòria quant a l'aplicació crítica de nous paradigmes científics, que s'aniran implantant de manera especialment lenta i difícil en un món cultural reclus com el de l'Espanya franquista; en segon lloc, la irrupció de noves disciplines científiques,

¹⁷ A. R. BUZZI(1969) *La teoria política de Antonio Gramsci*

¹⁸ Localitzat a la Biblioteca de Catalunya, Fons Bergnes de las Casas. Editorial Fontanella Capsa C 709/2

¹⁹ Al seu catàleg trobem títols en català a les col·leccions «Perspectives», «Noves Perspectives» i «Signes»

així com, en tercer lloc, la creixent democratització del coneixement i de l'accés a l'educació superior, allò que generarà durant aquests anys una certa provisionalitat i inflació en la referencialitat de l'etiqueta «assaig» que, efectivament, s'aplicarà *de facto* a un ventall cada vegada més ampli de productes editorials, en part altament especialitzats, en part dedicats més aviat a la divulgació que no pas a l'exercici del pensament crític.

**LA MODERNITZACIÓ DE LA CULTURA CATALANA ALS SEIXANTA
(UNA «NOVA RENAIXENÇA»?). ECLOSIÓ DE L'ASSAIG EN CATALÀ:**

PLATAFORMES DE DIFUSIÓ I LÍNIES EDITORIALS

Ja hem assenyalat en els punts anteriors el caràcter pioner que tingueren els Premis Yxart en la promoció de l'assaig a casa nostra, especialment de l'assaig cultural i literari. A la documentació de l'Editorial Selecta que es conserva a la Biblioteca de Catalunya²⁰ relacionada amb aquests premis trobem una carta del 29 de desembre de 1956 que l'editor Josep M. Cruzet adreça al mecenes del premi, Francesc A. Ripoll, on escriu:

Dins el plaç general de publicacions catalanes que amb l'ajuda de bons amics simpatitzats m'he proposat anar desarrotllant al llarg de la meua vida —cregui que d'una manera vocacional— gràcies a vostè s'haurà pogut dur a terme la creació d'aquest premi d'assais que ha de demostrar l'existència i eficàcia dels pensadors catalans moderns de to europeu. Moltes gràcies doncs una vegada més pel seu gest tan generós i benefactor per a la nostra cultura.

En la correspondència que es conserva entre totes dues personalitats es tracten sovint qüestions pecuniàries i qüestions relatives a la concessió del premi. Cruzet i Ripoll són tothora conscients, en tot cas, de la importància que té la seva iniciativa. En ocasió de la convocatòria de la segona edició del premi, l'any 1957, escriu Cruzet a Ripoll:

Aquest premi ha estat considerat com un dels millors dels catalans atorgats darrerament, i tothom està d'acord en què la seva continuïtat ha de seguir fent un gran bé a la cultura catalana.

Per si no l'hagués vist, em permeto adjuntar-li una crítica sortida ahir que, encara que sigui curta, tenint en compte el poc que es parla de llibres catalans, i que va sortir a «La Vanguardia», no ens podem queixar.²¹

²⁰ Fons Cruzet-Selecta. Premis literaris. Capsa 24/3

²¹ Ibid

És molt significatiu, en aquest sentit, que ja a l'any 1960 Rafael Tasis, en un article aparegut a la revista *Serra d'Or*²² i dedicat a l'omnipresent figura de Fuster aquells anys, atorgués a l'assaig la centralitat d'allò que ell ja batejava amb el nom de la «Nova Renaixença de les lletres catalanes» (Tasis, 1960: 7):

Un dia o altre caldrà fer, amb la perspectiva que ara ens manca i la correlació indispensable d'elements literaris i socials que suposo, la història i el judici del fenomen que ja podem dir Nova Renaixença de les lletres catalanes en els darrers anys de la primera meitat del nostre segle.

Si hagués, però, de presentar un nom i una obra que resumissin tots els motius de l'optimisme que pot arrencar un ponderat historiador de la Nova Renaixença per a establir-ne el balanç, triaria més aviat un home que, malgrat ésser també poeta i —n'estic segur— novel·lista en potència, s'ha revelat fins ara, sobretot, com a assagista.

Tasis destaca la rellevància de l'obra de Fuster, i implícitament de l'assaig, com a revulsius determinants en la revitalització de la cultura catalana, probablement per la indiscutible genialitat del valencià, però segurament també per la potencialitat de l'assaig com a agent renovador de les lletres catalanes. Encara des d'una relativa immediatesa en el temps, l'any 1975, i sempre parlant del premi Yxart, Murgades assenyala els canvis de paradigma que cal constatar en la producció assagística catalana a partir dels seixanta (Murgades, 1975: 117):

Amb aquesta obra es clou [es refereix a *La literatura i el poble*, de Joan Triadú, premi Yxart de 1960] la que hem convingut a designar com la primera etapa del premi i s'inicia la dècada dels que algú, entre irònic i nostàlgic, ha anomenat *happy sixty* [sic]. A conseqüència dels canvis socio-econòmics sobrevinguts els anys immediatament precedents, amb la fi del període d'economia autàrquica, la primera arribada massiva de turistes i, pel que fa concretament als Països Catalans, d'immigrants procedents del sud, s'incrementarà l'interès per tota mena d'assais i estudis que, a partir d'uns enfocaments històrics, sociològics i econòmics, es plantegin la valoració i interpretació de les noves realitats. De manera tímida i indirecta, un lleu afluixament de les traves de la censura vigents contribuirà també a aquesta gradual presa de consciència històrica.

²² Feia només cinc mesos (des de l'octubre de 1959) que *Serra d'Or* havia reprès la seva activitat

Tot seguit, abordarem les iniciatives editorials concretes de foment de l'assaig que s'endegaren aquells anys a casa nostra, i que es proposaren, com assenyala Murgades, interpretar la realitat a partir de nous paràmetres, tot qüestionant implícitament la validesa dels anteriors, és clar. En un primer acostament molt genèric, hi reconeixem dos enfocaments i/ o objectius antagònics, independentment de la disciplina de coneixement a què s'adscriguin, i que, tanmateix, no s'exclouen entre si:

1. Voluntat d'introducció a casa nostra dels nous paradigmes de pensament i anàlisi científica que guiaven la producció intel·lectual al món occidental mitjançant la publicació dels autors principals i de les obres principals d'assaig i de pensament contemporanis a través de traduccions.
2. Foment de l'aplicació d'aquests nous paradigmes de pensament i d'anàlisi científica a l'estudi de les diverses facetes de la realitat catalana mitjançant la publicació de treballs que se n'ocupessin, tot aprofitant les iniciatives que ja existien a casa nostra, especialment en l'àmbit universitari. En la majoria d'aquestes publicacions s'entén el fet català no de forma restrictiva —associant-lo exclusivament a Catalunya— sinó de forma ampla —el terme Països Catalans hi apareix ben habitualment—. El foment d'aquestes perspectives novelles comportava, naturalment també, la revisió de la validesa dels estudis fets fins aleshores.

Com deia, es tracta de dos enfocaments que no s'exclouen en absolut, units per l'objectiu comú de modernització de la cultura catalana, però que parteixen d'estratègies clarament diferenciades. Per exemplificar-ne les diferències, només cal fixar-se en el llistat d'obres publicades al catàleg d'Edicions d'Aportació Catalana²³ —fundades per Joan Ballester i Canals l'any 1962 i que van allargar la seva activitat fins a 1968—, de continguts clarament reivindicatius i divulgatius de la qüestió nacional, o bé en els treballs apareguts a la revista *Recerques*²⁴ —editada per Ariel a partir de 1970— on identifiquem clarament els nous paradigmes científics des dels quals es vol estudiar la realitat catalana, i comparar-los amb el catàleg de la «Biblioteca Bàsica de Cultura Contemporània» d'Edicions 62, publicat entre 1965 i 1971, que es basà íntegrament en traduccions al català d'obres de pensadors occidentals contemporanis de manifesta rellevància. El primer número de la revista

²³ En l'enllaç següent es poden veure tots el volums i totes les portades de la col·lecció: <https://quinalafem.blogspot.com/2020/12/les-edicions-daportacio-catalana.html>

²⁴ Els números de la revista es poden consultar íntegrament en línia: <https://raco.cat/index.php/Recerques/issue/archive>

*Recerques*²⁵ s'inaugurava amb la següent «Presentació», que reproduïx íntegrament perquè traça molt bé les línies del que s'espera de l'assaig en aquests anys:

Amb el present, iniciem una sèrie de volums que aplegaran treballs dedicats a estudiar els diversos aspectes de les terres catalanes, des del segle XVIII fins als nostres dies. Voldríem, amb això, contribuir a resoldre algunes de les necessitats més urgents de la nostra cultura i a complir, a més, uns propòsits metodològics ben concrets.

En efecte, hi ha a la península una falta d'òrgans adequats on publicar treballs científics sobre qüestions d'història moderna i contemporània, tant de caràcter polític com econòmic i cultural, la qual cosa contrasta diríem que perillosament amb els nombrosos que s'ofereixen als relatius a temes antics. La falta més evident, encara, per al clos de les terres catalanes, on no hi ha, de fet, cap altra forma d'accedir al públic que el breu assaig de divulgació o, contràriament, la gran síntesi erudita que és, o almenys hauria d'ésser, el resultat d'una feina de molts anys. Aquestes deficiències, que tothom lamenta, pretenem 'atenuar-les' amb la publicació d'unes miscel·lànies on els joves investigadors puguin donar a conèixer les primeres mostres del seu treball erudit i que, a la vegada, els posin en contacte amb els qui exerceixen un mestratge indiscutit o amb els estrangers que s'han especialitzat en temes catalans.

Voldríem, de més a més, contribuir a resoldre un dels problemes greus que té plantejada la investigació moderna: la segmentació en zones especialitzades, la incomunicació de les unes amb les altres i, en definitiva, l'empobriment de les possibilitats d'interpretació global del fenomen històric. Així, voldríem provar d'integrar, dins una mateixa unitat bibliogràfica, enfocaments temàtics distints però, en el fons, coincidents: els de l'historiador entès en el sentit tradicional i estricte de la paraula, l'economista i l'historiador de la literatura, de l'art o de la ciència. No ens proposem, per tant, de fer una miscel·lània de simples notes erudites, sinó que procurarem de presentar al lector treballs de síntesi i d'interpretació i procurarem, d'altra banda, tenir en compte els problemes metodològics més vius, discutint-los explícitament quan serà possible. Per aquesta raó, tendirem a fer volums que tinguin una certa coherència temàtica i intentarem de plantejar qüestions que puguin ésser examinades i discutides des de diversos camps.

El present volum obeeix aquestes aspiracions generals, i uneix l'obra de dos mestres importants, Jordi Rubió i Pierre Vilar, amb la d'investigadors més joves, alguns dels quals publiquen aquí el primer treball. Altrament, ofereix un

²⁵ «Presentació». Dins: *Recerques*, volum 1, «La formació de la Catalunya moderna» (abril de 1970) pp. 5-6. Aquesta presentació no és consultable en línia

panorama de temes força ampli, que abraça des de mitjan segle XVIII fins a mitjan segle XX; una amplitud com aquesta, certament deliberada, facilitarà que el propers volums puguin centrar-se en èpoques o problemes més concrets.

Barcelona, abril de 1970

És molt il·lustratiu també, per veure reflectides des d'una altra perspectiva les inquietuds del moment, llegir un fulletó divulgatiu²⁶ d'Edicions d'Aportació Catalana on es formula programàticament i explícitament la línia editorial que es vol seguir. Val la pena reproduir-lo sencer també:

QUÈ SÓN LES EDICIONS D'APORTACIÓ CATALANA?

Cada dia és més evident que el món camina cap a noves estructures. Aquest corrent és palpable i visible arreu, i és tal la seva força que, malgrat tot, fins traspua a través de la premsa dels països mancats de la naturalitat d'expressió pròpia de la diversitat de pensament que integra tota comunitat.

Avui podríem dir que tot està en crisi. Però també és evident que tothom s'esforça a planejar aquest demà de noves estructures que afecta la vida de l'home en tots els seus aspectes: polític, social, religiós, econòmic, etc. Han perdut prestigi les raons de força, vençudes per la força de la raó, i és la pròpia consciència de la nostra vàlua humana, en consideració de l'home vist individualment i col·lectivament, que ha donat força a les idees regeneradores com una aportació particular de cada comunitat al millorament del món. A Europa trontollen les estructures aparentment més sòlides, aquelles que es donaven per definitivament establertes; i sense que vulguem desentendre'ns dels problemes de l'Àfrica negra, ni passar per alt els del món àrab i tots els que es plantegen en l'ample món, és ben evident que la nostra aportació va directament vinculada l'àmbit europeu.

Per aquestes raons volem anar incorporant a la nostra col·lecció tot allò que tingui per finalitat concreta el demà del nostre País. Aquesta ha d'ésser la nostra APORTACIÓ: plantejar-nos els problemes. Treballar per fer visible aquesta comunitat i quina ha d'ésser l'APORTACIÓ CATALANA a l'hora de la integració europea. Que cadascú es formuli aquests problemes: com volem projectar-la de cara a Europa i al món. Pensem que tot depèn únicament de nosaltres, que tot serà possible, tot està a les nostres mans i que ENTRE TOTS HO FAREM TOT.

²⁶ Conservat a la Biblioteca de Catalunya. Fons Bergnes de las Casas. Edicions d'Aportació Catalana. Capsa C 156/3

La necessitat de reinterpretar, de revisar la pròpia realitat abordant-ne tots els àmbits —també el literari i cultural— tot aplicant paradigmes d'anàlisi contemporanis s'anirà concretant en molts projectes editorials endegats aquests anys, com dèiem, servirà per donar veu als investigadors pertanyents a les generacions més joves i deixarà un llegat que encara avui és ben recognoscible en la producció intel·lectual d'expressió catalana actual. Pel que fa a la «Biblioteca Bàsica de Cultura Contemporània (BBCC)», vegem el text de l'anunci inserit a les pàgines de la revista *Serra d'Or* a diversos números de l'any 1965 i 1966:

La Biblioteca Bàsica de Cultura Contemporània és ja una de les més importants col·leccions peninsulars. La tasca que es proposava en començar s'acompleix i avui ja podem dir que, per primera vegada en el camp editorial català, tot el pensament de renovació del segle XX està arribant als lectors catalans. Per tot això, la Biblioteca Bàsica de Cultura Contemporània no pot faltar en cap biblioteca, ja que tenir-la és com tenir a casa una Universitat en al nostra llengua.

Al costat d'aquestes iniciatives editorials nítidament adreçades a l'estudi de la realitat catalana, d'una banda, o bé a la publicació exclusiva d'assaig estranger a través de traduccions, el més habitual fou, però, dissenyar catàlegs híbrids on es combinessin totes dues estratègies, com és el cas de la col·lecció «Panorama actual de les idees» de Rafael Dalmau Editor, que entre 1961 i 1969 publicà cinquanta-nou títols on es combinen obres d'autors estrangers i obres d'autors catalans; o bé el de l'emblemàtica «Llibres a l'Abast» d'Edicions 62, col·lecció iniciada l'any 1962, encara avui existent i en què també des dels inicis s'han combinat títols d'autoria catalana amb traduccions; o bé el de «L'Escopí. Idees», també d'Edicions 62, que presenta la mateixa hibridació de títols i autors, i que entre 1968 i 1995 publicà vuitanta-tres títols. Més enllà d'això, caldrà veure també a quina mena de públic s'adreçaven aquestes col·leccions, quines temàtiques hi predominaven i, en definitiva, quina concepció del gènere assaig i de la seva funció (què se n'esperava) hi havia al darrere.

No podem deixar de subratllar en aquesta presentació esquematitzada de les iniciatives editorials vinculades a l'assaig que tingueren lloc a casa nostra a inicis dels seixanta el caràcter reivindicatiu, dissident i audaç —hi tornarem en els apartats següents— que els fou inherent: bé fos per la reivindicació contundent de catalanitat que hi manifestaren, bé fos per la discrepància ideològica en relació amb l'oficialitat franquista que fomentaren, o bé per totes dues coses alhora. Aprofundirem en aquest aspecte al punt següent, en centrar-nos explícitament en els agents i dinamitzadors de la modernització editorial catalana. Com a tast, veiem

un fragment del pròleg amb què Josep Maria Castellet presentava al públic català l'assaig *L'home unidimensional* de Herbert Marcuse, un dels pensadors més influents d'aquells anys, publicat a la BBCC (Marcuse, 1968: 28):

...el moviment del pensament avui, té ineluctablement un contingut polític, perquè contradiu, d'entrada, les institucions establertes. Per això, el pensament de Herbert Marcuse, situat en la cruïlla de les opcions de l'home d'avui, ens ateny i ens colpeja tan directament: no solament ens descobreix les alienacions i les temptacions de la societat industrial avançada a la qual ens estem iniciant, sinó que també —i ja des d'ara— ens obliga a prendre posicions contra elles.

En el context del franquisme, aquest comentari, més enllà d'expressar l'adhesió de Castellet a l'actitud intel·lectual que Marcuse promou «en la societat industrial avançada», constitueix una incitació clara a la dissidència adreçada al lector. En l'estudi de la producció editorial d'aquests anys, l'anàlisi dels paratextos (pròlegs, contraportades, solapes, anuncis, etc. que acompanyen l'edició d'un text), al nostre entendre, té una importància clau, perquè en moltes ocasions és en aquests espais on es concentra, tant com es pot, el missatge que es vol fer arribar al lector. És evident que Josep Maria Castellet, al costat d'una llarga llista d'editors i d'intel·lectuals catalans, era al punt de mira de les autoritats franquistes, com ho demostra a bastament la documentació dipositada a l'AGA que revisarem més tard, així com una vasta bibliografia²⁷ existent: ell i els altres agents culturals i editorials que fomentaren l'eclosió de l'assaig a casa nostra, majoritàriament sota el signe de la dissidència, estiraren la corda tant com pogueren²⁸ en un moment en què, certament, el règim franquista volia mostrar una cara amable internacionalment,²⁹ però tot sovint feia demostracions d'una autoritat implacable i venjativa. Fou sens dubte la perseverança d'aquests agents el que feu possible una transformació radical del debat d'idees en l'opinió pública a l'Espanya franquista, i a Catalunya en particular, com veurem en el punt següent.

²⁷ Un treball molt interessant en aquest sentit és el de F. ROJAS CLAROS (2016)

²⁸ Als expedients de censura dipositats a l'AGA es conserva, entre altres documents, el carteiig que s'establí entre editors i censors per tal de tirar endavant una publicació, o de tirar-la endavant sense que fos massa alterada per les intervencions dels censors. És una documentació de gran interès per al coneixement del funcionament de la censura

²⁹ En el volum coordinat per Asunción Castro i Julián Díaz (2017) s'ofereix un retrat molt interessant de l'Espanya dels «25 años de paz», especialment del contrast entre la imatge que volia projectar el règim i la crua realitat social

És hora de descriure amb una mica més de detall totes aquestes iniciatives editorials que es posaven en marxa als seixanta; abans, però, i sense voler desmerèixer ni un gram, ans al contrari, l'excel·lència de la tasca duta a terme fins a finals dels cinquanta per autors i editors en la lluita aferrissada per la supervivència del català durant els anys més foscos del franquisme, tot demostrant un compromís insubornable amb la pròpia llengua i amb la pròpia literatura —també i de forma molt especial en el camp de l'assaig—, convé dir que l'eclosió editorial i assagística catalana de la «Nova Renaixença» tampoc no hauria pogut tenir lloc, ni s'hauria pogut donar de la manera i amb la magnitud com es va donar, sense l'existència d'una infraestructura i una xarxa editorial com la que ja existia a la Barcelona d'aquells anys —de matriu catalana però dedicada en aquells moments gairebé exclusivament a l'edició en castellà— ni sense la participació d'un bon grapat de professionals vinculats fins aleshores gairebé exclusivament al món de l'edició en castellà. L'existència de professionals altament especialitzats en el món de l'edició, de traductors, de professors universitaris i especialistes en totes les disciplines del coneixement vinculats al món editorial feu possible una eclosió de publicacions que encara avui ens admira per la quantitat, la diversitat i la qualitat dels productes que va generar. Sense anar més lluny, Josep Maria Castellet, una de les figures claus del moment, s'havia format plenament en aquest món i s'hi mantingué vinculat durant tota la vida, facilitant contactes molt fructífers per a l'edició en català, sens dubte. Probablement sigui impossible reconstruir aquests anys de revolució editorial en català, especialment pel que fa a l'assaig, sense tenir molt present l'activitat que dugueren a terme paral·lelament cases editorials com Seix Barral, Barral Editores, Laia, Ariel, Fontanella, Grijalbo o Anagrama, per dir-ne algunes de representatives. Hi hagué un gran nombre de vasos comunicants que entrellaçaren les iniciatives editorials dels uns i dels altres. Cal no oblidar, així mateix, les editorials que apostaren per l'edició tant en català com en castellà, com feu l'Editorial Nova Terra, o fins i tot la mateixa Edicions 62, que creà el segell de Península per donar viabilitat a uns drets d'autor que havia adquirit i dels quals esperava, naturalment, uns rèdits. Altres editors, tot i publicar bàsicament assaig en castellà, obriren les portes a publicar algunes col·leccions o alguns títols en català: és el cas de Fontanella, Destino o Anagrama. Fins i tot l'editorial madrilenya Alfaguara encetà una col·lecció en català, «Ara i Ací», dedicada principalment a la literatura (sobretot traduïda del castellà), on inclogué, però, alguns volums de literatura de viatges (gènere en certa manera proper al de l'assaig).

Abordem ara sí, sense més dilació, els diferents projectes editorials, les diverses col·leccions i les escasses publicacions periòdiques que podem consignar (per

impediments legals) que serviren de plataforma per a la difusió de l'assaig literari i cultural contemporani durant aquestes dues dècades a casa nostra. La imatge que en traurem no és gens uniforme i demostra, dins l'anhel comú de modernització, l'extrema heterogeneïtat de la societat catalana d'aquesta època, així com l'extrema heterogeneïtat dels seus interessos.

El primer catàleg de la dècada que naixia amb la voluntat d'omplir el buit de literatura assagística a casa nostra amb una proposta renovadora fou el de Rafael Dalmau Editor, que després d'una llarga experiència en el món editorial havia fundat el seu propi segell l'any 1959 juntament amb la seva filla, Mari Carme Dalmau. La col·lecció «Panorama actual de les idees», que dirigí Francesc Maspons i Anglès a partir de 1961, reuní obres de temàtiques molt variades (des de la sociologia, la psicologia, el cinema, el dret, l'urbanisme o la política, entre altres) i s'adreçava a un lector de formació mitjana o superior, i interessos culturals amplis. És simptomàtic que la col·lecció s'obris amb l'obra *El nostre caràcter*, de Delfi Abella, la intenció de la qual quedava definida pel mateix autor en la presentació del volum (Abella, 1961: 7):

Amb aquest assaig pretenem de tractar el tema de la psicologia del poble català des d'un determinat punt de vista, convençuts que el moment històric cultural ens és avinent. El problema és actual. L'interès existeix i ha d'existir. Tothom qui tingui alguna cosa a dir sobre la matèria està obligat —creiem— a fer-ho saber. Vivim una època presidida pel signe de la pluralitat: la psicologia social —la psicologia de la col·lectivitat— comença a néixer com a ciència; la història i la cultura esdevenen fenòmens majoritaris; la política i l'economia es van orientant cap a la servitud de la massa. Qualsevol estudi de psicologia presenta, per tant, una actualíssima vibració.

Pel que fa al tipus de lector que aquesta col·lecció pretenia interpel·lar, i m'atreviria a dir que la majoria de col·leccions que s'endegaren aquells anys perseguïen aquest perfil de lector, queda definit en la presentació que Salvador Giner fa de *La societat de masses. Natura i funció d'una teoria*, al volum sis d'aquesta mateixa col·lecció, on Giner l'anomena «home conscient», «home insatisfet» (Giner, 1961: 310-311):

Jo ara t'invito [lector meu] a examinar alguns dels conceptes que un cert tipus de ciutadà occidental té sobre la pròpia societat. T'invito que reflexionis i et demanis si és veritat que hi ha un procés històric que duu l'home modern a esdevenir home-massa, si és veritat que la tècnica, que ha causat un tal impacte a la cultura,

amenança la llibertat humana, si és veritat que la uniformitat i l'anti-utopia són el nostre futur. I, encara que les pàgines vinents no toquin el tema, t'invito que pensis si la cultura de la teva terra, les formes de vida tradicionals i entranyables són amenaçades per aquest suposat procés d'homogeneïtzació i de massificació que ens volta.

Pel que respecta a l'escriptor, lector atent i no benèvol, no sap respondre aquestes preguntes d'una manera absoluta. El que li cal, de moment, és formular-les, potser menys ingènuament, analitzar el que alguns especialistes i alguns humanistes tenen a dir sobre la cosa, i veure si llur crítica és justa i objectiva o, contràriament, alienada i emocional. Perquè, ja ho deus haver vist, no es tracta pas solament d'un concepte, sinó també d'un mite, d'una angoixa, d'un problema diari de l'home conscient. No es tracta sinó del fet que tu i jo, pel que concerneix algunes creences dels nostres congèneres, ens hem donat per insatsfets.

Ja hem vist més amunt ben especificats els objectius que perseguia Joan Balles-ter i Canals quan l'any 1962 fundava les Edicions d'Aportació Catalana. També de manera molt significativa, la col·lecció s'encetava amb un títol de Joan Fuster, *Qüestió de noms* (Fuster, 1962), que feia referència a la denominació unitària de la llengua catalana. Curiosament, ni les cobertes d'aquest primer volum de la col·lecció —un mapa dels Països Catalans, inclòs també en un bon nombre dels volums següents de la col·lecció—, ni el text toparen amb cap mena de problema amb la censura. Tot i que ens centrarem més tard en el paper de la censura en la publicació d'assaig en català, val la pena reproduir aquí l'informe favorable a la publicació que es conserva al corresponent expedient de l'Archivo General de la Censura a Alcalá de Henares i que escriví per a l'ocasió el censor Manuel Sancho Millán,³⁰ qualificat per Julià Guillamon d'«el tou», ja que segons relata Guillamon, Sancho Millán tampoc no posà cap pega a la publicació de *La pell de brau*, d'Espriu, ni de *Judes i la primavera*, de Blai Bonet.³¹

Es un pequeño ensayo en el que el autor se queja de la existencia de las palabras lengua valenciana y lengua mallorquina. Según él debería decirse lengua catalana nada más. Hace historia del origen filológico de las lenguas del levante español y después de llegar a la conclusión de que proceden del lemosín, aboga por la implantación de la denominación única de «lengua catalana».

³⁰ AGA, caixa 21/ 14008, expedient 3385

³¹ GUILLAMON (2016). Les afirmacions de Guillamon es basen en l'estudi ofert per Nicolau Dols en el postfàci de la publicació de la novel·la *Judes i la primavera* a Club Editor

Proponemos su autorización:

Estimo correcto el informe y aceptable la tesis del autor proponiendo la denominación de «lengua catalana» para todas las formas dialectales del levante español. (28-VI-1962).

Tampoc el volum cinquè d'aquesta col·lecció, a diferència del que passà com veurem més endavant amb altres volums, *L'home, la nació i l'estat*³² de Francesc Maspons i Anglasesell, tingué cap problema amb la censura aquell mateix any 1962. De fet, malgrat les expectatives que suscita el títol, es tractava d'una obra escrita en clau europea l'any 1929.

És ara el torn d'abordar Edicions 62, el projecte editorial més ambiciós, de més envergadura, impacte i projecció en el temps de tots els que arrencaren aquells anys. El repàs de tres de les seves col·leccions («Llibres a l'Abast», «Biblioteca Bàsica de la Cultura Contemporània» i «L'Escorpí. Idees»), on es concentrà en bona mesura la publicació d'assaig cultural i literari de l'editorial, ens servirà per acabar d'acotar els límits d'allò que anem anomenant assaig cultural i literari durant els seixanta i setanta.³³ Fundada l'any 1962 a iniciativa de Max Cahner i Ramon Bastardes,³⁴ Edicions 62 ben aviat omplí el mercat català amb col·leccions i llibres de formats i temàtiques ben diversos, tot esdevenint amb els anys un dels projectes editorials i culturals més importants de l'àmbit català i de la història de la cultura catalana. És significatiu que per tal d'encetar el seu projecte Cahner i Bastardes apostessin per l'assaig, i concretament per una col·lecció d'assaig divulgatiu, decisió que subratlla la importància que s'atribuïa al gènere en aquells anys i a la funció que s'esperava que acomplís dins la societat catalana. Les obres que anaren incorporant al seu catàleg (majoritàriament d'autors contemporanis) abordaven temes d'estricta actualitat i les col·leccions seguien una mica, com veurem, les línies ja consolidades d'editorials europees com Einaudi a Itàlia, o Gallimard a França, amb qui Josep Maria Castellet, director d'Edicions 62 des de 1964, mantenia estrets contactes.

³² AGA, caixa 21/ 14436, expedient 1329

³³ És possible consultar els catàlegs i les col·leccions editats per l'editorial durant aquests anys per exemple a: Edicions 62 (2012). *Edicions 62. 50 anys. Catàleg general (1962-2011)*

³⁴ A instàncies de Jordi Pujol i Josep Benet, segons indica Mireia SOPENA (2009: 415). Jordi AMAT (2013: 7) confirma aquesta hipòtesi i descriu les circumstàncies de creació de l'editorial, que havia de començar les seves activitats l'any 1960 enmig d'un conjunt d'iniciatives impulsades per Josep Benet (també la transformació de la revista *Serra d'Or*) que havien de transformar el posicionament de la cultura catalana d'una actitud defensiva a una actitud proactiva

La primera col·lecció de l'editorial, a la qual ja hem fet referència, «Llibres a l'Abast», duu un nom ben significatiu que demostra la voluntat dels editors d'acostar el gènere a un públic lector majoritari. Com sempre, resulta altament interessant llegir l'anunci amb què es promocionava la editorial, inserit a la pàgina 40 del número 4 de la revista *Serra d'Or*, corresponent a l'abril de 1962:

El primer llibre d'una nova col·lecció: col·lecció a l'abast

El primer llibre d'una nova editorial: edicions 62

Un estudi paral·lel a «Notícia de Catalunya» de Vicens Vives, fonamental per al coneixement íntegre dels Països Catalans. El primer intent seriós de presentar —en una sòlida visió de conjunt, densa d'incitacions civils i intel·lectuals— i el present dels homes que viuen entre Morella i Elx. Els valencians hi trobaran suggestius punts de reflexió sobre els temes més vigents de llur actualitat. Per a tots els altres catalans, encara, serà un instrument imprescindible per a comprendre «el cas valencià», que, en definitiva, tan directament ens afecta.

Al volum que la mateixa editorial publicà l'any 1979 (Edicions 62, 1979) amb motiu del llançament al mercat del seu volum número mil, es presenta aquesta col·lecció amb les paraules següents (Edicions 62, 1979: 81):

L'intent d'aquesta col·lecció és de proporcionar, a un públic més ampli que el dels especialistes, una visió essencial de les realitats i dels problemes del nostre món, amb una atenció especial pels temes i els problemes de la societat catalana.

Tal com assenyala Manuel Llanas (Llanas, 2006: 258), la idea era oferir al públic català una col·lecció equivalent a «Que sais-je?» (de clares connotacions montaignianes), de les Presses Universitaires de France. I, efectivament, dotze dels primers vint llibres que es publicaren a «Llibres a l'Abast» entre 1962 i 1965 són traduccions de la col·lecció francesa, com ens assenyala l'editor de 62 Jordi Cornudella.³⁵ Es tractava, doncs, d'una col·lecció generalista adreçada a un públic ampli on es recollien assajos sobre aspectes específics del món i la cultura contemporanis (història, sociologia, economia, ciència, art, etc.). Jordi Amat (2013: 7) descriu quins volums havien estat ideats inicialment per posar en marxa la col·lecció i els motius que hi havia al darrere de cadascun d'aquests (Amat, 2012: 7):

| ³⁵ Correu electrònic de data 01/07/2019

Una primera concreció del programa va ser la creació d'una editorial dedicada a l'assaig. Al principi de 1960 Benet havia intentat dur a terme el projecte amb Jordi Pujol. Com a conseqüència de la detenció de Pujol, l'empresa va quedar hivernada quan Benet ja havia sol·licitat a Joan Fuster un llibre sobre el País Valencià i sembla que Benet i Pujol, tots dos, tenien al cap encarregar-ne un sobre la immigració a Francesc Candel. Al cap de només un any, a invitació de Benet, Cahner i Bastardes feien seu el projecte. Publicarien traduccions de «Que sais-je?» (llibres de divulgació rigorosa) i assaigs d'autors catalans. L'estiu de 1961 Cahner va dur a Sueca el contracte per a *Nosaltres, els valencians*. El 12 de maig de 1962 es va acabar d'imprimir el primer llibre d'Edicions 62, el primer de la col·lecció «Llibres a l'Abast» dirigida per Cahner i Benet. Al final de 1961 Cahner havia proposat a Josep Maria Castellet que preparés una antologia bessona a *Veinte años de poesía española*. La militant *Poesia catalana del segle XX* es va publicar el 1963. Benet marcava pauta. Al seu arxiu es conserva una llista de títols possibles que devia elaborar entre 1962 i 1963. A banda de Fuster, l'antologia de poesia i *Art o societat* de Cirici volia publicar una *Notícia de les Balears* que podria escriure Josep Maria Llopart, *Combat per una arquitectura vivent* d'Oriol Bohigas, *Els suburbis* de Jaume Nualart i *Nosaltres, els immigrants* de Francesc Candel. El reportatge *Els altres catalans* arribaria a les llibreries pel Sant Jordi de 1964. Va ser el primer *best-seller* d'una editorial alineada amb el progressisme conciliar que estava empeltant el catalanisme.

Efectivament, alguns d'aquests títols acabaren esdevenint autèntiques fites de l'edició en català de tots els temps, com la *Poesia catalana del segle XX* (1963, de Molas i Castellet (que també haurem d'abordar en el capítol de la censura), *Els altres catalans* (1964) de Francesc Candel, *Maragall i la Setmana Tràgica* (1964), del mateix Josep Benet, o *Llengua i cultura als Països Catalans* (1964), d'Antoni M. Badia i Margarit. De les primeres traduccions que aparegueren a la col·lecció podem destacar *Assaigs impopulars* (1965), de Bertran Russell; *La por a la llibertat* (1965), d'Erich Fromm; *Teoria econòmica* (1967), de Karl Marx; o *Per una moral de l'ambigüitat* (1968), de Simone de Beauvoir.

Pel que fa a la segona col·lecció que esmentàvem «Biblioteca Bàsica de la Cultura Contemporània», cal dir que fou la primera col·lecció impulsada pel flamant nou director literari de l'editorial, Josep Maria Castellet que s'hi havia incorporat l'any 1964. Amb Castellet al capdavant del disseny de catàlegs i col·leccions, Cahner i Bastardes guanyaven un editor que tenia molt bons contactes amb el món editorial barceloní, espanyol i europeu, i que malgrat que figurava a tots els registres de l'administració franquista com a persona ideològicament perillosa, sembla

que mantingué sempre amb les administracions un to conciliador (Castellet, 2012: 29-35). Entre 1965 i 1971, la BBCC publicà vint-i-cinc títols, tots ells traduccions i tots ells clàssics contemporanis del pensament. Al volum commemoratiu dels 1.000 títols de l'editorial que ja hem esmentat (Edicions 62, 1979: 18) la col·lecció es presentava en els termes següents:

Aquesta col·lecció pretén d'oferir una síntesi dels coneixements assolits per la ciència i la filosofia contemporànies, base essencial a partir de la qual podrem comprendre el nostre món i contribuir a adaptar-lo a les necessitats del nostre temps.

El públic al qual s'adreçava la col·lecció d'assaig era eminentment culte. El llistat d'autors (Teilhard de Chardin, Russell, Fromm, Freud, Gramsci, Schumpeter, Gordon Childe, Niels Bohr, Lukács, Simone de Beauvoir, Einstein, etc.) és ben indicatiu del llistó que s'havien fixat els editors. Per tal d'il·lustrar l'escepticisme que algunes de les iniciatives d'Edicions 62 arribaren a suscitar en el lector especialitzat contemporani, és interessant reproduir un fragment d'un article que Josep Maria Espinàs publicà a la revista *Destino* el mes de novembre de 1965,³⁶ escrit amb motiu de l'aparició del primer volum de la BBCC:

El título es ambicioso. Una colección que se autodefine como «Biblioteca Básica de Cultura Contemporánea» tiene ante sí un largo y difícil camino. Por otra parte, la experiencia demuestra que las «bibliotecas» de este tipo adolecen en muchos casos de estos defectos (o de todos a la vez: *a*) decaen y se interrumpen al poco tiempo de haberse iniciado, porque había más ilusión que método y recursos; *b*) pierden su característica de «biblioteca básica» y el desconcierto impera en la programación, y *c*) se mantienen fieles a su impulso inicial, pero este impulso es tan lento y escaso que la ocasional «aparición» de algún volumen espaciado no logra vivificar la serie.

Espinàs, que manifesta en aquest article un escepticisme raonable, apunta un tret que, en certa manera, caracteritzà l'edició d'aquells anys a casa nostra: una, en certa manera inevitable, improvisació en el disseny de catàlegs editorials; improvisació condicionada fortament, també cal dir-ho, per la imprevisible resposta de l'aparell censor en la concessió de permisos de publicació.

«L'Escorpí. Idees» és la tercera de les col·leccions d'assaig d'Edicions 62 que se centraren en la publicació d'assaig cultural i literari, i en la seva primera etapa,

| ³⁶ Josep Maria ESPINÀS (1965: 64)

entre 1968 i 1972, publicà trenta-sis títols. La col·lecció es reprengué l'any 1978 i seguí publicant assaig fins a 1995. Al volum commemoratiu que el 1979 l'editorial publicà amb motiu del miler de títols llançats al mercat (Edicions 62, 1979: 54), la defineix en els termes següents:

Aquesta sèrie ofereix una tribuna als temes més vius i polèmics del nostre temps en filosofia, en història, en ciències socials, en art i en literatura. Per l'extensió (en general inferior a cent pàgines) i pel preu s'adreça especialment a un públic inquiet i desitjós d'estar informat dels problemes que avui es debaten arreu del món.

La voluntat de la col·lecció fou, doncs, d'oferir textos assagístics breus i controvertits, amb capacitat de suscitar el debat sobre qüestions candents de l'actualitat. En aquest sentit, s'hi publicaren noms de gran actualitat que generaven fortes pica-baralles en l'opinió pública al món occidental, com Marcuse o Sartre, i s'hi reservà un espai generós a l'assaig teatral. Dels trenta-sis títols publicats fins a 1972, n'hi ha quatre dedicats a la temàtica. Un d'ells és l'assaig *Cinc dificultats per a escriure la veritat i altres textos d'exili* (1972) de Bertolt Brecht, dramaturg i intel·lectual que havia estat una de les bèsties negres de la censura franquista i que, finalment, després de molts intents va rebre permís per a la publicació.

L'Editorial A.C., fundada per Armand Carabèn (de qui amb tota probabilitat provenen les sigles de l'editorial), endegà l'any 1964 la col·lecció «Cara i Creu» amb clara voluntat de donar veu i prioritat a l'assaig d'autoria catalana. Dels nou volums que publicà, vuit són d'autor català, per bé que no tots són obres estrictament contemporànies. L'any 1968 Carabèn traspasà aquesta col·lecció a Edicions 62 i l'empremta assagística que caracteritzava els seus inicis s'anà difuminant per donar pas a una col·lecció més centrada en la publicació de poesia i textos de creació literària. La destaquem aquí, sobretot, perquè en la seva curta durada Joan Fuster hi publicà tres títols emblemàtics: *Diccionari per a ociosos*, l'any 1964, que inaugurava la col·lecció; l'any 1965 *Causar-se d'esperar*, i l'any 1968, *Consells, proverbis i insolències*, darrer títol que es publicà a la col·lecció sota el segell d'Editorial A.C. A la solapa del primer volum publicat (Fuster, 1964), hi ha la presentació següent de Joan Fuster, que demostra que ja l'any 1964 era considerat sense reserves un autor canònic:

La col·lecció «Cara i creu» es presenta al públic català amb un llibre de Joan Fuster. No hi ha dubte que l'aparició de l'escriptor de Sueca en el panorama de les nostres lletres de la postguerra, ha estat molt eficaç. Joan Fuster, és alguna cosa més que un literat en el sentit corrent del mot. La seva dedicació a la literatura té un visible fons de lliurament a la problemàtica general de l'home de la terra

i del moment. Aquesta tasca que Fuster s'ha imposat, és servida, de més a més, per una agudesia, una sensibilitat, una audàcia i una fresca vivacitat insuperables. Un idioma flexible i espontani, madur de segles, però pintat de nou, un català de València posat en les deus dels més il·lustres paisans seus dels temps daurats, l'ajuda meravellosament a expressar tot allò que vol dir.

Un títol també rellevant de la col·lecció, el número 11, aparegut ja sota el segell d'Edicions 62, havia estat gestat durant la primera etapa de la seva trajectòria, tal com demostra la documentació d'Edicions 62 conservada a la BC.³⁷ Es tracta del volum *Teatre popular*, que ens interessa aquí perquè recull un pròleg de Feliu Formosa sobre les formes contemporànies del teatre i les fonts històriques en què s'inspira. El volum ens serveix per reiterar la importància que, com hem vist a «L'Escorpí», s'atorgà al teatre i a l'assaig teatral durant aquells anys, com a mitjà de dissidència cultural.

Dels documents mecanografiats en el procés de preparació del volum, que es conserven a la BC, extraïem les cites següents que van ser incorporades després a l'obra impresa:

Aquest interessant volum té com a pròleg una mena de «manifest de teatre popular» que Feliu Formosa ha escrit per tal de situar en els seus termes justos les exigències actuals del teatre i, alhora, aclarir alguns malentesos existents tant en la infravaloració com en la sobrevaloració de certes tendències avantguardistes.

Ja al pròleg mecanografiat, signat per Feliu Formosa com dèiem, trobem les observacions següents referides a la importància de l'activitat teatral a Catalunya en aquells anys. Formosa al·ludeix a dos fets claus esdevinguts feia pocs anys:

El primer és l'estrena de «L'Òpera de Tres Rals» (Direcció F. Roda) per l'Agrupació Dramàtica de Barcelona al Palau de la Música, el segon és la representació al monestir de Ripoll de l'espectacle *Poesia Document* (Poetes alemanys contra la guerra) pel Grup Gil Vicente davant un miler d'escoltes (seguida d'una cinquantena de representacions més a Barcelona i comarques).

Pel que fa a l'activitat del Grup Gil Vicente, del qual ell havia estat membre, escriu:

Poesia-document (Poetes alemanys contra la guerra). [...] Es tractava d'un dels primers espectacles oberts i de caire eminentment polític representats a

| ³⁷ Fons Edicions 62. Capsa 269

casa nostra (després se n'han fet molts d'altres). Val a dir que tenia en compte les experiències de l'Escola d'Art Dramàtic Adrià Gual amb l'escenificació de *La pell de brau* de Salvador Espriu, però hi afegia l'aspecte estrictament documental. *Poesia-document* naixia també sota la màgia del nom de Brecht, que era l'escriptor més abundantament representat.

També Proa Edicions, que de la mà d'Aymà reprengué l'any 1965 la seva activitat editorial, volgué dotar-se d'una col·lecció d'assaig. Li posaren el nom de «La Mirada» tot prenent el nom que la mateixa editorial havia dedicat abans de la Guerra Civil a una col·lecció de textos literaris. «La Mirada» s'obrí amb dos títols molt significatius, un de Jean-Paul Sartre, *Els mots* (1965), i l'altre de Simone de Beauvoir, *Una mort molt dolça* (1966), però fins a 1968 només havia publicat nou títols i tot seguit s'iniciaren interrupcions en la seva publicació.

Tot seguit, abordarem de manera molt succinta alguns projectes editorials que s'endegaren aquests anys a casa nostra i que també fomentaren la publicació d'assaig. Tots ells són de gran rellevància, però per una raó o per una altra s'allunyen dels paràmetres de classificació que hem pautat aquí i, per tant, només ens interessen molt esbiaixadament: ja sigui perquè es tracta d'editorials o col·leccions que aborden temàtiques que s'allunyen de l'assaig cultural i literari (com passa amb l'Editorial Nova Terra o amb Pòrtic), o bé perquè es tracta de projectes en què la llengua catalana té una presència molt secundària, anecdòtica o marginal, o bé, finalment, perquè se centren en un tipus d'assaig altament especialitzat, que els acosta més al tractat científic que no al text assagístic.

Ens detindrem breument, ara bé, en el projecte editorial que l'any 1958 endegaren Josep Verdura i Alfons Comín amb el nom d'«Editorial Nova Terra». Vinculats als moviments socials de base, al moviment obrer i als moviments de renovació de l'Església catòlica, el seu catàleg s'especialitzà en temes socials relacionals amb el cristianisme i el moviment obrer. Amb els anys, tanmateix, eixamplaren el seu ventall d'interessos i puntualment abordaren qüestions literàries i culturals, especialment quan adquirien una dimensió social. De les múltiples col·leccions que posà en marxa Nova Terra, potser la col·lecció «Síntesi», i en certa manera la col·lecció «Noves Actituds» (més política) i la col·lecció «Nadal» (més centrada en l'educació, la pedagogia i la llengua) contenen obres relacionades amb el món cultural i literari. A la col·lecció «Sentit de la Història», Maria Aurèlia Capmany publicà l'any 1973 *El feminisme a Catalunya*.

En la introducció que Jordi Moner fa a la seva obra *Problemes polítics de l'ensenyament* (1966), publicada a la col·lecció «Síntesi» retrobem alguns arguments

que ja hem anat veient en pròlegs i presentacions anteriors, que ens serveixen de nou per acotar els objectius que perseguïen moltes editorials que publicaven assaig (Moner, 1966: 7-8):

Després d'una llarga letargia, els problemes educatius tornen a adquirir a Espanya, de mica en mica, el paper que en tota societat moderna ha de jugar necessàriament l'ensenyança. En la premsa apareixen regularment fins i tot seccions sobre el nostre tema, cosa totalment inusitada fa quatre o cinc anys, per exemple.

El nostre estudi pretén en principi col·laborar al desvetllament d'aquesta preocupació interessant un públic no pas tècnic sinó majoritari, ja que n'hem d'oblidar que l'educació és un problema social fonamental i per tant no és exclusiu dels pedagogs i dels pares dels alumnes sinó de tota la societat humana, sigui professional, moral, social, etc., que no vingui relacionada directament o indirectament amb un problema educacional de qualsevol tipus.

Aquest assaig pot en algun moment ocasionar dificultats en la seva comprensió, ja que al pretendre oferir un treball seriós, amb les implicacions tècniques que això comporta (generalment profusió de dades estadístiques) podem caure en la contradicció respecte a la idea divulgadora del treball. Tingueu en compte que la sociologia de l'educació és una ciència que es troba en els seus inicis i que a Espanya en general, i a Catalunya en particular, terreny on geogràficament enclavem el nostre estudi, és pràcticament desconeguda.

Aquestes mateixes característiques ens obliguen a fer servir una terminologia més o menys científica, que pot a vegades no estarà l'abast del lector. És per això que explicarem a continuació el sentit concret que donem als mots infraestructura, estructura i supraestructura que utilitzarem molt sovint en aquest estudi, i que si bé han adquirit, àdhuc a Espanya en els darrers temps, carat de naturalesa, en altres ciències sociològiques, no és freqüent veure'ls utilitzats en treballs d'índole com el nostre.

També l'editorial Pòrtic, fundada per Josep Fornas Martínez l'any 1963, es decantà al començament de la seva trajectòria cap a la publicació d'obres memorialístiques i biogràfiques, tot omplint un buit de la memòria col·lectiva del país de gran transcendència i significació durant aquells anys, en detriment de la publicació d'assaig, que de tota manera abordà puntualment en publicacions posteriors.

L'editorial Ariel, de Josep M. Calsamiglia i Alexandre Argullós, estigué més aviat vinculada al món universitari i publicà assaig majoritàriament en castellà. A redós de l'editorial prengué forma la revista *Recerques*, d'assaig històric i cultural altament especialitzat, que encara avui es publica. També l'editorial Curial, fundada

per Max Cahner l'any 1972, nasqué amb una clara orientació acadèmica, malgrat la creació expressa d'una col·lecció d'assaig que duia el nom «Mata de Jonc» en què aparegueren alguns volums més aviat dedicats a l'assaig de tipus històric. Vinculades a aquest projecte editorial, nasqueren les revistes *Els Marges* i *Randa*, totes dues encara existents avui en dia, que des dels inicis han publicat assaigs i estudis de clara filiació acadèmica relacionats amb els estudis filològics, la primera, i amb un ventall temàtic més ample la segona, on s'han publicat estudis relacionats amb diferents aspectes de la cultura, la literatura, la història de les Illes Balears, per bé que no exclusivament.

Altres editorials barcelonines que a començaments de la dècada dels seixanta ja publicaven assaig en castellà incorporaren alguns títols assagístics en català als seus catàlegs, i fins i tot endegaren col·leccions que pel que sembla no acabaren de quallar. És el cas de l'Editorial Fontanella, que arribà a posar en marxa dues col·leccions d'assaig en català, «Perspectives» i «Noves Perspectives», que finalment acabaren llançant al mercat, però, ben pocs títols. També Destino publicà a la seva col·lecció «El Dofí» assaig literari en català ocasionalment, com Edhasa, que durant la dècada dels setanta dedicà força publicacions a la divulgació de la llengua catalana, incloent-hi algun assaig. Anagrama, fundada per Jorge Herralde l'any 1969, incorporà alguns títols d'assaig cultural i literari en català al seu catàleg, per exemple *Tristos somnis* (1969) de Claude Lévi-Strauss, a la col·lecció «Textos» o de manera independent *El Teatre i el seu doble* d'Antonin Artaud (1970). També l'editorial Laia, a partir dels setanta, n'inclogué algun títol a les seves col·leccions, com també ho feu Mediterrània Edicions des de mitjans de la dècada dels seixanta. Totes aquestes darreres iniciatives que consignem no seguiren, però, un pla o una estratègia determinada de publicació d'assaig cultural i literari en català i, en certa manera, complementaren així el seu catàleg —dedicat principalment a altres tipus d'assaig o altres tipus de publicacions— tot aprofitant l'embranchida que tenia el gènere entre el públic.

Les publicacions periòdiques tingueren encara moltes més dificultats que no pas les editorials de llibres per superar les traves administratives de publicació i poder arribar al públic, tal com relaten Olívia Gassol i Mireia Sopena al seu article «La cultura catalana, asediada: un balance crítico de los estudios sobre censura franquista» (Gassol; Sopena, 2017: 117):

Con un impacto si cabe más demoledor que el sufrido por el sistema editorial, la extrema rigidez censoria que se aplicó al sector informativo, junto con las incautaciones masivas de empresas de comunicación y la política restrictiva de

permisos, transformó por completo el panorama periodístico español, así como la red de revistas y publicaciones periódicas. Para el caso catalán, se mantuvo invariable a lo largo de veinte años la discriminación lingüística, que derivó en denegaciones inapelables a pesar de los intentos de recuperar un espacio público para la prensa, sobre todo la de matriz cultural.

Donat el format que sovint hagueren d'adquirir, camuflades com a monogràfics, algunes revistes esdevingueren també plataformes per a l'assaig, també el cultural i literari. És el cas de la revista *Critèrion* (1959-1969), on malgrat el control de la censura —redoblat de manera molt especial donada la seva vinculació religiosa, tal com explica Mireia Sopena al seu estudi monogràfic sobre la publicació (Sopena, 2018)—, l'assaig cultural i literari vinculat a tendències de pensament renovadores trobà aixopluc. L'altra gran plataforma de divulgació d'assaig en publicacions periòdiques fou la revista *Serra d'Or*, també vinculada a l'Església catòlica, l'existència de la qual també s'ha d'agrair a intricats tripijocs legals tal com relata Ramon Bastardes (Bastardes, 1984: 23-28), un dels promotors de la publicació juntament amb Max Cahner, en un article publicat a la mateixa revista. *Serra d'Or*, al voltant de la qual s'articulà durant aquests anys bona part de l'activitat i de la difusió cultural catalana, fou una eina importantíssima en la reconstrucció cultural del país. Pel que fa als nostres interessos, cal dir que la revista publicà sobretot articles classificables com a crítica literària i cultural o com a notícies d'actualitat, però que a la majoria de números s'hi podien trobar articles de fons o monogràfics perfectament classificables com a textos assagístics. La pluralitat de veus que caracteritzà la munió de col·laboradors que participà en *Serra d'Or* es reflecteix de forma nítida en aquests treballs.

Puntualment, revistes de caràcter més aviat històric o polític, com *L'Avenç*, que inicià la seva trajectòria a partir de 1976, i per tant ja en plena transició, o *Nous Horitzons* (1960-1975), que tingué en *Quaderns de Cultura Catalana* (1959-1960) (Pala, 2011) el seu fugaç antecedent —vinculades aquestes dues darreres al Partit Socialista Unificat de Catalunya i elaborades a l'exili o en la clandestinitat— inclogueren treballs assagístics que puntualment abordaven qüestions culturals o literàries, especialment quan la cultura s'associava amb l'acció política, com en el cas de la divulgació i l'estudi del pensament i l'obra de Gramsci, com veurem en l'apartat següent. Totes aquestes publicacions són també un clar exemple de com s'articulà el món cultural català de la dissidència i com editorials, universitats i publicacions, teixiren un entramat fort de connexions i vasos comunicants.

Resta fer esment de publicacions de menys abast però de gran valor simbòlic i en les quals es publicà ocasionalment assaig de diversos tipus, malgrat les dificultats amb què toparen a llarg de la seva existència: *Arreu*, *Oriflama*, *Canigó* i *Presència*.³⁸

AGENTS DEL CANVI DE PARADIGMA: EDITORS, DIRECTORS LITERARIS, ACADEMICS I TRADUCTORS. LA DISSIDÈNCIA: IRRUPCIÓ DEL MARXISME I L'EXISTENCIALISME; IRRUPCIÓ DEL FEMINISME. LA TRADUCCIÓ

El canvi de paradigmes que consignem en la producció assagística d'aquests anys, ja ho anem veient, va lligat estretament a la modernització de les idees, a la introducció a casa nostra dels corrents ideològics hegemònics en el debat intel·lectual contemporani i en general del pensament crític, i a l'Espanya franquista conseqüentment i inequívocament a la dissidència ideològica. Disposem a hores d'ara ja d'una bibliografia extensa que s'ocupa de la dissidència i l'heterodòxia en el món cultural de l'Espanya franquista: un estudi d'obligada referència, en aquest sentit, és el de Francisco Rojas Claros, *Dirigismo cultural y disidencia editorial en España (1962-1973)* (Rojas, 2013). Iniciant cronològicament el seu estudi amb l'arribada de Manuel Fraga Iribarne al Ministeri d'Informació i Turisme l'any 1962 i els canvis que hi introduí, que conduïren a la tramitació de famosa *lleí Fraga* de 1966,³⁹ Rojas hi analitza les transformacions que tingueren lloc en el món editorial a l'Espanya del tardofranquisme, i especialment les iniciatives editorials de dissidència ideològica, que cada vegada foren més nombroses.

És constatable, efectivament, que la discrepància amb el règim de Franco havia anat guanyant terreny també en molts altres àmbits de la societat espanyola i que en concret en el cultural els focus crítics s'havien anat estenent cada vegada més: al costat del món de l'edició, cal comptar-hi la universitat i el món estudiantil, els cantautors, el teatre amateur, etcètera. No s'ha de desvincular aquest moviment de dissidència ideològica dels moviments de protesta que tingueren lloc contemporàniament al món occidental i que mostraven el descontentament creixent de la població amb el model econòmic, polític i cultural que s'havia anat implantant al món de la postguerra. Aquest moviment, com és sabut, cristal·litzà amb especial virulència en les protestes estudiantils que l'any 1968 tingueren lloc a Occident, amb epicentre a París. Les editorials europees foren, en aquest sentit, altaveus de

³⁸ El volum '*Tele/Estel*', '*Arreu*', '*Oriflama*', '*Caingó*' i '*Presència*'. *Cinc revistes catalanes entre al dictadura la transició*, publicat l'any 1987 per la Diputació de Barcelona i amb autoria diversa, n'estudia la trajectòria

³⁹ Llei 14/1966, de 18 de març, de premsa i impremta

l'entramat ideològic que donava empara a les protestes i no hi ha dubte que les editorials barcelonines de la dissidència, en aquest sentit, estigueren molt atentes a aquesta evolució i seguiren el patró de les línies que marcaven cases editorials com Einaudi, Gallimard, Suhrkamp, Feltrinelli, etcètera, a Europa.

Fou en bona mesura a través de l'assaig que publicaren aquestes editorials, doncs, que s'abordaren les transformacions profundes que les societats occidentals havien sofert després de la Segona Guerra Mundial i que es plantejaren els nous reptes que el món contemporani afrontava. A la majoria d'obres que es publicaren aquests anys és recognoscible l'empremta que hi deixà el pensament marxista de tall humanista, de manera massiva al costat de l'existencialisme i de incipientment el feminisme. La introducció d'aquests corrents de pensament tingué lloc a casa nostra, i en general a l'Espanya franquista, majoritàriament a través de traduccions d'obres d'assaig.

El que m'interessa abordar en aquest apartat són bàsicament dos aspectes: d'una banda, les característiques dels agents que promogueren aquest procés de dissidència (editors, directors literaris, acadèmics i traductors), i d'altra banda, l'estructura de vasos comunicants en què es convertí el món de la dissidència cultural catalana i especialment, pel que ens interessa, el món editorial barceloní.

Pel que fa a l'anàlisi d'aquells que impulsaren i protagonitzaren la «revolució editorial i assagística», recorrerem a la sociologia de Luhmann⁴⁰ i a la traductologia, especialment a Theo Hermans,⁴¹ amb l'objectiu d'acotar la naturalesa de les seves intervencions. A banda de l'observació i la descripció del disseny de catàlegs i col·leccions editorials —la simple lectura dels títols publicats ja ens dona fe del pes que hi tingué el pensament marxista—, subratllarem novament la importància que té per al coneixement d'aquests agents i per a la descripció de la seva acció individual l'anàlisi dels paratextos que acompanyen la publicació dels llibres, l'estudi de la documentació personal localitzada als fons editorials o a l'administració (llegeixi's aquí a l'AGA), la lectura atenta de les seves memòries (memòries d'editors, d'activistes culturals i en ocasions d'activistes esdevinguts polítics, com Jordi Solé Tura), així com la descripció i l'estudi de les característiques de les traduccions. Concretament, els paratextos (pròlegs, introduccions, textos de contraportada o de les solapes, etc.) tingueren un paper informatiu i formatiu importantíssim al llarg d'aquests anys, donada la manca de circulació lliure d'idees característica de

⁴⁰ Niklas LUHMANN (1987)

⁴¹ Theo HERMANS (2007)

l'Espanya franquista, i serviren als editors per familiaritzar els lectors amb autors, obres, conceptes i corrents de pensament que els eren majoritàriament desconeguts o que coneixien només d'oïdes. Pel que fa als vasos comunicants a què fèiem referència, n'hi haurà prou que resseguim algun exemple concret per veure fins a quin punt aquests diversos agents podien arribar a estar connectats entre si.

El que em sembla rellevant destacar per començar és el caràcter no neutre de cap de les decisions i intervencions dels agents que participaren en tota aquesta revolució editorial: les tries no són neutres, les traduccions no són neutres, els pròlegs no són neutres, òbviament. En el marc general de la dissidència i de l'articulació d'un discurs cultural alternatiu a l'oficial hi hagué molts matisos —com d'altra banda ja sabem o podem intuir fàcilment— que es concretaren en el nostre cas de manera ben diferenciada en els diversos productes editorials que hem anat presentant. Allò que és evident en abordar l'anàlisi d'una antologia poètica i en els criteris més o menys explícits de selecció d'autors i poemes és extrapolable a l'estudi d'un catàleg editorial, i també a l'anàlisi d'un pròleg o de la traducció d'una obra.

L'estudiós de la traducció Theo Hermans adopta el terme «observació de segon ordre» procedent de la teoria dels sistemes socials de Niklas Luhmann per abordar el paper desplegat per editors i traductors en un sistema literari. Si prenem l'exemple de Josep Maria Castellet en tant que director literari d'Edicions 62 i analitzem la incorporació de l'obra de Herbert Marcuse al sistema literari català a través del catàleg de la seva editorial, veurem que Castellet no només va ser el responsable de la tria de Marcuse en tant que una de les veus més representatives i actuals del pensament crític contemporani de filiació marxista —Marcuse va ser generosament present als tres catàlegs d'assaig d'Edicions 62 que hem descrit més amunt— sinó que l'editor català va acompanyar l'edició d'aquests volums amb diversos paratextos amb l'objectiu de fer més accessible l'obra del pensador germano-estatunidenc al públic lector català. Aquesta contextualització era, en el context de l'Espanya franquista com dèiem, absolutament necessària ateses les dificultats d'accés a la informació i la manca de debat intel·lectual existent en l'opinió pública (als mitjans de comunicació i a la universitat), però és obvi que partia d'una visió particular de l'obra i de l'autor, per dir-ho en termes luhmanians es basava en una «observació de primer ordre»: la lectura personal de Castellet. Entenent tot text, tal com fa Luhmann,⁴² com una «comunicació de tipus determinat» (en el cas de Marcuse, un text pertanyent al sistema social de la filosofia), l'obra del pensador de l'Escola de

| ⁴² LUHMANN (1987: 191-241)

Frankfurt influí damunt el públic lector català a través de la tria i la redacció dels paratextos (en tant que «observació de segon ordre», doncs) que feu Castellet i, per tant, a través d'una interpretació particular dels textos originals («comunicacions») de Marcuse. Cal dir que l'editor català, i recordem que el seu és només un exemple d'una pràctica que fou molt estesa i necessària en la publicació d'assaig aquells anys a casa nostra, acompanyà la traducció de *L'home unidimensional* amb un pròleg de vint-i-tres pàgines en el qual resseguia la producció intel·lectual del filòsof marxista des dels seus inicis vinculats a l'Escola de Frankfurt i l'Institut Social de Recerca fins al moment present, la dècada dels seixanta. I no només això, si *L'home unidimensional* apareixia a la BBCC l'any 1968 amb l'extens pròleg que esmentàvem, Castellet publicava l'any següent a la col·lecció «L'Escorpí. Idees» un petit volum dedicat al filòsof, *Lectura de Marcuse* —fet que fa paleses l'actualitat i la popularitat que les seves idees arribaren a tenir en aquells anys d'agitacions—. Castellet estudia l'obra de Marcuse, reivindicada pel moviment estudiantil a tot Occident com a model per seguir en la mobilització ciutadana, i la influència que tingué en l'activisme polític al món occidental, tot evitant fer cap referència o evitant cap paral·lelisme amb el que passava a l'Espanya franquista, almenys de forma explícita, com hem vist al començament. En el pròxim apartat d'aquest treball recordarem que la censura franquista, en l'etapa que tractem, anà suavitzant progressivament les seves mesures restrictives i acabà atorgant el permís de publicació a obres de signe polític manifestament contrari al franquisme, això sí, sempre que tractessin d'«afers estrangers» i no continguessin cap al·lusió crítica al règim franquista.

L'altre «observador de segon ordre» present en qualsevol procés de recepció d'obres o autors estrangers, segons Hermans, és òbviament el traductor. Pel que fa a Marcuse i concretament a la traducció al català de *L'home unidimensional*, aquest paper el dugué a terme Manuel Carbonell, el prestigiós traductor que aleshores era un jove acabat de llicenciar. Aplicant el concepte d'«observació de segon ordre» a l'estudi de les traduccions, Theo Hermans⁴³ defineix el procés no pas com una reformulació neutra en la llengua d'arribada d'un text escrit en una altra llengua (la de sortida) feta per una persona anònima, sinó que l'analitza com un conjunt de decisions traductològiques adoptades per un traductor amb noms i cognoms després d'haver interpretat el text a partir de la seva lectura («observació de primer ordre»), feta en un o altre sentit. Altres estudiosos de la traducció, com Jeremy Munday (2017), assenyalen la naturalesa ideològica de tota decisió traductològica,

| ⁴³ HERMANS (2007)

per insignificant que semblí. Vaig tenir la sort de poder entrevistar Manuel Carbonell sobre aquesta traducció i sobre la seva activitat com a traductor a Edicions 62.⁴⁴ Carbonell la recordava molt bé perquè fou un dels primers encàrrecs que va rebre en acabar la llicenciatura; també recordava l'ambient febril que es respirava a Edicions 62 aquells anys, i especialment la figura de Castellet amunt i avall amb mil fronts oberts. Pel que fa a la seva traducció, Carbonell subratllà no només el respecte que li infongué el text de Marcuse, el repte que suposava, sinó també la importància que els editors lingüístics tingueren aquells anys en el món de l'edició a l'hora de definir el model de llengua que havia de seguir qualsevol llibre que es publicués. Francesc Vallverdú era qui ocupava aquest càrrec a Edicions 62, i pel que fa a l'assaig, Vallverdú es decantà sempre, relatava Carbonell, per l'ús d'un català lliure d'arcaïsmes i formalismes que no fossin presents en l'ús habitual de la llengua, i promovia un model neutre de llengua que fos, en la mesura que fos possible, un reflex de la llengua d'ús comú. En el context català d'aquells anys és perfectament comprensible la figura de l'editor lingüístic, tot i les controvèrsies que originà i els excessos de zel que s'hi produïren. Des del punt de vista de l'anàlisi traductològica, però, la presència d'aquest altre «observador» afegit, complica la descripció i la valoració de les decisions preses pel traductor. Sigui com sigui, sembla pertinent reivindicar que en l'estudi de les traduccions d'assaig fetes a casa nostra es tingui present la crítica de traducció com a factor determinant en la descripció del procés de recepció i de la manera com es llegeixen les obres. És una perspectiva que en l'àmbit de la traducció dels altres gèneres literaris, la narrativa o el teatre principalment, es té molt en consideració a hores d'ara ja, però que en l'àmbit de l'assaig sol obviar-se, tot i la importància que té la justesa terminològica pròpia de l'assaig.

La decisió d'incorporar Marcuse al catàleg d'Edicions 62 fou, doncs, responsabilitat de Castellet i fou ell mateix qui s'encarregà de fer-ne d'«acompanyant», com hem vist, o d'«observador de segon ordre» per dir-ho amb Hermans. En la incorporació d'altres autors, el director literari d'Edicions 62 s'assessorà amb especialistes i encarregà pròlegs, traduccions, etcètera. Per il·lustrar-ho val la pena referir-nos breument a un altre cas emblemàtic en la història de l'editorial pel que fa a la publicació de traduccions d'assaig: es tracta de l'edició de l'obra d'Antonio Gramsci, que Edicions 62 aconseguí que es publicués abans en català que en castellà, però que acabà tenint un pes més gran a l'Editorial Península que no pas a

| ⁴⁴ L'entrevista tingué lloc a Barcelona el 26 de juny de 2019

les col·leccions en català de la casa editorial. La presència de Gramsci en editorials barcelonines contemporànies no es circumscriu a aquestes dues editorials sinó que també altres editorials com Grijalbo, Fontanella, Nova Terra o Granica editaren les seves obres. L'artífex de l'àmplia recepció de l'obra de Gramsci a Catalunya i a les editorials barcelonines fou Jordi Solé Tura, que mantenia contactes estrets amb Castellet i també amb el filòsof Manuel Sacristán, que treballava a Grijalbo. Sacristán fou un dels màxims divulgadors i representants del pensament marxista a Catalunya i a Espanya, director de la revista *Nous Horitzons* i present en nombrosos nuclis de dissidència franquista, com el mateix Solé Tura. Tots ells, en col·laboració permanent aquests anys, contribuïren a divulgar l'obra d'un autor a qui consideraven un model a seguir. Cal dir que tot i que Gramsci havia mort l'any 1937 a la presó de la Itàlia mussoliniana, la seva obra gaudí a Europa durant els anys cinquanta i seixanta de la seva veritable recepció.

Al pròleg que introduïa la traducció catalana d'*El príncep modern*, de Gramsci, publicat l'any 1968 a la col·lecció «Llibres a l'Abast», Solé Tura explicava per quins motius considerava l'obra de Gramsci actual:

L'interès concret que ens ha guiat i ens guia en la publicació dels escrits de Gramsci és doble: en primer lloc, perquè volem incorporar al nostre patrimoni cultural els autors que millor representen els grans temes i corrents de la lluita ideològica mundial; en segon lloc, perquè Gramsci no sols és un d'aquests autors, un dels centres d'una polèmica teòrica viva i actual, sinó també un home que va patir d'una realitat nacional (italiana) molt pròxima a la nostra (Solé Tura, 1968: 6).

El pensament de Gramsci és viu, actual i creador, si no li fem dir ni més ni menys d'allò que volia dir. I, sobretot, si l'assimilem críticament, sense codificar-lo ni sacralitzar-lo. No és un conjunt de solucions matemàtiques ni de fórmules fetes. És, com a veritable marxisme, una guia per a la comprensió i l'acció. És una crida d'atenció contra l'esquematisme, una reivindicació de l'home creador que troba la llibertat en la comprensió col·lectiva de la necessitat, en la transformació col·lectiva de la realitat, en la lluita col·lectiva (Solé Tura, 1968: 25).

En un assaig publicat l'any 1979 a la revista *Nous Horitzons*, «Antonio Gramsci entre nosaltres», Francesc Roca (Roca, 1979) feia un repàs de la influència del pensador italià a Catalunya i arribava a la conclusió que en bona mesura el debat contemporani al voltant de l'organització de la cultura catalana havia estat el resultat del debat al voltant de les idees exposades pel filòsof a *Cultura i literatura*.

No ens detindrem a relatar amb detall el que s'esdevingué amb el pensament existencialista ni amb la irrupció del pensament i del moviment feminista

a Catalunya,⁴⁵ però seguiren patrons similars als que seguí la introducció del pensament marxista a casa nostra, com acabem de veure. Sobretot Xavier Vall (1992) i Pilar Godayol (2020), respectivament, han estudiat a fons l'arribada d'aquests corrents de pensament a casa nostra a través de la traducció d'assaig. Cal dir que aquests corrents no s'exclouen entre si i que en molts d'aquells anys més aviat es complementen.

EL PAPER DE LA CENSURA. TEXTUALITATS NACIONALS

Acabem de veure quins van ser els cavalls de batalla ideològics d'aquestes noves empreses editorials dissidents i qui en foren els instigadors i responsables. Malgrat l'estovament de la censura a què hem fet referència amb anterioritat, que s'inicià com dèiem amb l'arribada de Fraga Iribarne al Ministeri d'Informació i Turisme, hi hagué temes que durant tota la dictadura mantingueren el seu estatus de tabú: l'atac o la crítica al franquisme, el qüestionament de la unitat d'Espanya, l'atac a l'Església catòlica. Els formularis de censura que els censors havien d'emplenar són un magnífic resum de les bases del que podem anomenar «textualitat nacional».⁴⁶ Tot allò que el règim considerava ideològicament indesitjable i qualificava d'atemptat a la integritat i puresa d'aquesta textualitat nacional queda expressat en aquestes famoses preguntes: «¿Ataca al Dogma?; ¿A la moral?; ¿A la Iglesia o a sus Ministros?; ¿Al Régimen y a sus Instituciones?; ¿A las personas que colaboran o han colaborado con el Régimen?».

Tots els moviments ideològics de discrepància (ja fossin el marxisme, el moviment cristià postconciliar, l'existencialisme o el feminisme) s'associaven d'entrada a l'influx de moviments d'origen estranger i, en conseqüència, no se'ls considerava genuïns ni, en principi, desitjables. La seva divulgació a Espanya, sempre que la seva «estrangeria» fos clarament identificable, fou cada vegada més tolerada per la censura, amb excepcions. L'altre gran front de combat que centrava les suspicàcies de l'aparell censor fou el catalanisme, del qual se'n tolerà progressivament un cert grau, i especialment el separatisme, que naturalment era combatut amb tota la bel·ligerància. L'estudi de la censura franquista compta actualment amb una nombrosíssima bibliografia,⁴⁷ i ja en tenim un coneixement força ampli; la censura de

⁴⁵ Les primeres Jornades Catalanes de la Dona tingueren lloc a Barcelona l'any 1976

⁴⁶ És un terme extret de BILLIANI (2007)

⁴⁷ Per donar dos títols que ofereixen una imatge força ampla del tema: BAUTISTA (2008) i VILARDELL (2016)

les col·leccions d'assaig catalanes ha estat sobretot estudiada per Mireia Sopena.⁴⁸ En aquest treball, doncs, ens limitarem a abordar un parell d'exemples il·lustratius d'algunes obres i actors que han protagonitzat la nostra narració. Comencem amb Joan Fuster. La figura de Fuster fou sobretot problemàtica, des del punt de vista censor, pel seu catalanisme desacomplexat i les seves reivindicacions nacionals. Les obres de Fuster, com demostra la documentació conservada a l'AGA, foren analitzades amb lupa. Una de les obres més «castigades» fou el recull d'assais *Causar-se d'esperar*,⁴⁹ que obtingué el permís de publicació el 29 de març de 1965, un any després d'haver estat presentada a la censura i després d'haver dut a terme uns retocs estrictament necessaris, com demostra la comparació de les galerades conservades a l'AGA i l'obra publicada. Val la pena reproduir íntegrament l'informe del censor:

Conjunto de ensayos breves y algunos brevísimos sobre muy diversas materias: políticas, sociológicas, literarias, filosóficas, etc. y por tanto de muy variado interés, en los que el ingenio, muy intencionado a veces, del gran prosista que es el valenciano autor juega un poco con todas ellas.

Como no podía menos de esperarse de este valenciano teñido en catalanista, su intención política nacionalista se trasluce aquí y allá a lo largo de la obra, unas veces en ese sentido y otras con algún tono despectivo para nuestro movimiento; por ello se hace preciso eliminar los párrafos en que esto se acusa y que figuran encuadrados a lápiz rojo a los folios 46, 54, 90, 99, 108 y 121, incluir la conjunción «amb» donde se indica en rojo al final f° 121 y suprimir las intencionadas comillas en la palabra «regions» que se hallan en el f° 55.

Hay una alusión a Azaña en la pag. 48 que me parece inocua, pero por otra parte en el f° 127 y con el título de Silenci se habla de que en 27 de octubre, al parecer de 1963, se impidió a la gente entrar en Bonairente en virtud de órdenes severas con una amenazadora barrera de vigilancia: ignoro a que acontecimiento se refiere y por ende no sé si es o no publicable tal artículo, por eso me permito llamar sobre él la atención.

Con estas advertencias creo que puede autorizarse la publicación.

Veient-ho amb detall, a l'article «Maragall, burgès», s'obliga a fer les supressions següents. A la pàgina 46 de les galerades:

...el catalanisme admet ser explicat com una maniobra de la burgesia industrial catalana [...] contra l'oligarquia semifeudal, el latifundisme castellano-andalús, que

⁴⁸ SOPENA (2007 i 2009)

⁴⁹ AGA, caixa 21/ 15667, expedient 6890

reté el poder de l'Estat. Un plet entre dues classes dominants antagòniques, certament. I en aquest plet, vulguem o no, queda involucrat el nostre plet nacional.
...l'exigència nacional catalana

I encara a la pàgina 54:

...l'«Adéu a Espanya» és, no sols un gest de «secessionisme» ètnico-geogràfic, sinó també de secessionisme classista...

L'article més polèmic, però, és el que duu per nom «jacobinisme», que s'hagué de suprimir completament, i fa referència al jacobinisme espanyol. En reproduir la pàgina sencera ja que va haver de ser suprimida de l'edició:

Alguns amics —amics progressistes, per entendre'ns— m'han reprotxat les expressions despectives o de repulsa que, en alguns llibres meus, he dedicat als «jacobins» i al «jacobinisme». Em recorden el paper positiu que, en el sentit de la història —allò que, en un vocabulari perfectament admissible, s'anomena «el sentit de la història»—, han jugat els «jacobins». Els «jacobins» i la seva revolució...

Ja ho sé, tot això. Ja ho tenia ben sabut, en el moment d'escriure. Em limito a contestar:

1. Que cal llegir entre línies. Hic et nunc, l'escriptor no s'expressa com vol, sinó com pot i li toleren. He usat el terme «jacobins», de vegades, per designar gents i actituds que no ho eren pròpiament, que en molts aspectes se situaven als antípodes dels autèntics «jacobins», però que compartien, en versió carpetovetònica, les aspiracions a l'«une et indivisible». L'eufemisme és tan diàfan, que no val al pena d'insistir-hi.
2. D'altra banda, em convé aclarir que no és el «jacobinisme» en si el que em repugna. Ben al contrari: opino que un dels grans hàndicaps de la nostra història moderna és que no hem tingut «jacobins», uns jacobins nostres, en funció i en abast nacionals, com hauria calgut. Potser no podíem tenir-los: les circumstàncies concretes en què als Països Catalans es desenvolupen des de finals del segle XVIII, els fan impossibles. Però ara els enyorem. És, doncs, el jacobinisme foraster, desencadenat contra nosaltres, el que no em fa gràcia i el que intento debel·lar.

També Josep Maria Castellet estigué en el punt mira de la censura. Pel que fa a la publicació de *L'home unidimensional*, de Marcuse, l'informe de censura ens dona pistes de l'excepció que es feia al pensament marxista heterodox, sempre que deixés en pau l'Espanya franquista:

Análisis de la sociedad industrial avanzada, más bien criticándola, pero sin alusiones a España ni apologías del comunismo a quién [sic] también critica. Nada que objetar, habida cuenta de que el estudio está hecho a escala universal.⁵⁰

Pel que fa a la publicació de la seva *Lectura de Marcuse* a «L'Escorpí», llegim a l'informe del censor:⁵¹

Este ensayo es una especie de resumen, precedido de las condiciones biográficas, e intelectuales que gravitan sobre Marcuse, de la obra producida hasta el día de este judío-alemán nacionalizado americano y neo-marxista. La exposición es excesivamente pesada, por la tendencia del autor de buscar los fundamentos y causas que explican las tesis de Marcuse, y en ella se ponen de manifiesto lo que este autor tiene de inconformismo, oír su tendencia negativa-pesimista, pero que busca la solución con la subversión dialéctica frente a toda la sociedad actual.

Por su índole, excesivamente psicológico-filosófico-social es obra solo para preparados intelectualmente para su lectura, y aun así con conocimientos suficientes de los ingredientes que Marcuse utiliza, y en este sentido podría permitirse la publicación SIEMPRE QUE SE ELIMINARA EL ULTIMO PÁRRAFO, en el que se formula un juicio positivo de valor sobre la obra de Marcuse.

Presentada a censura el 23 de novembre de 1968, l'obra rebia aprovació el 12 d'abril de 1969, havent-se acomplert, naturalment, les demandes de supressió de fragments.

Més problemàtica fou l'edició de les obres de Gramsci. A l'expedient de censura que acompanya la petició de publicació de *Cultura i literatura*,⁵² de l'any 1965, al costat dels informes que reclamen la supressió d'uns quants passatges problemàtics, trobem amb l'estampa de SECRETO un document que informa sobre les activitats de Castellet i en el qual llegim:

Según declaraciones del profesor COMUNISTA DARIO PUCCINI, aparecidos en el «Paese Sera» del 26 de agosto, JOSÉ MARÍA CASTELLET ha editado una traducción catalana del libro de GRAMSCI, uno de los fundadores del P.C.I., «CUADERNOS DE LA CÁRCEL».

⁵⁰ AGA, caixa 21/19321, expedient 8882

⁵¹ AGA, caixa 21/19417, expedient 10160-68

⁵² AGA, caixa 21/ 16268, expedient 3822-65

És a dir, que els tentacles de la censura franquista eren molt llargs. Encara més, en un expedient posterior, que acompanyava la sol·licitud de publicació d'*El príncep modern*,⁵³ trobem un altre document, ara amb el segell de MUY RESERVADO en el qual s'assenyala Jordi Solé Tura per les seves activitats polítiques i on es fa evident que les activitats de l'intel·lectual i activista català eren perfectament conegudes:

Según informa el periódico comunista «Paese Sera» de fecha 17 de noviembre de 1968, se ha publicado en Barcelona, en versión catalana y bajo el título «El príncipe moderno» una colección o selección de escritos de ANTONIO GRAMSCI, considerado como clásico del comunismo italiano.

El libro lleva una presentación de JORDI SOLÉ TURA y se cree que ha sido publicado por «Edicions 62» que dirige JOSÉ MARÍA CASTELLET DÍAZ DE COSÍO, de antecedentes filocomunistas, quien ha traducido también al catalán la obra de Gramsci «Cuadernos de la cárcel» (AGA, caja 21/18694, expediente 557-68).

També la publicació de l'antologia de Castellet i Molas *Poesia catalana del segle XX*, que aparegué a «Llibres a l'Abast», suscità tota mena de prevencions. L'expedient de censura⁵⁴ on es conserva la documentació que comentarem tot seguit és de l'any 1968, quan se sol·licità la segona edició del volum, però conté documents més antics. Ens interessa un informe que duu la capçalera de la «Dirección General de Seguridad. Servicio de Información». L'informe, que està datat (14/01/1964) i té un número (Nr. 746) consta de cinc pàgines i descriu detalladament les característiques del volum, les diferents parts en què està dividit i inclou, a tall d'exemple, alguns poemes en la versió catalana i en una traducció. Només en reproduiré l'inici:

Sigue comentándose con fervoroso entusiasmo en los medios separatistas catalanes la obra «La Poesía catalana en el siglo XX» de JOSÉ MARÍA CASTELLET y JOAQUÍN MOLAS, editada en Barcelona y puesta en la venta en los últimos meses del año pasado.

Tanto el texto cuidadosamente seleccionado por su actitud anti-española, como en el prólogo se tergiversa la historia contemporánea de España y se fomenta y alienta un «revanchismo» esperanzador que trata de cambiar de signo el 1º de abril de 1939.

⁵³ AGA, caixa 21/18694, expedient 557-68

⁵⁴ AGA, caixa 21/14638, expedient 3689-68

Per concloure, i per il·lustrar quina era la naturalesa de la censura, val la pena reproduir el brevíssim informe de censura⁵⁵ en resposta a la sol·licitud de publicació de les *Lettres philosophiques* de Voltaire, presentat el 30 de juny de 1969 (!) per Edicions 62:

Las «Cartas filosóficas» de Voltaire tienen muy poca filosofía y mucha ironía contra la Religión. En ellas aparece toda la ideología volteriana. El Prólogo del editor [Rene Pomeau] es todavía más volteriano.

NO AUTORIZADA.

A TALL DE CONCLUSIÓ

Començàvem l'actual treball qüestionant-nos sobre la referencialitat de la paraula *assaig*, sobre els seus límits com a gènere literari. Sense voluntat (ni capacitat, ni possibilitat) de fixar-ne una accepció definitiva, sembla que la producció editorial que tingué lloc durant les dècades dels seixanta i setanta ens ajuda a corroborar la tesi, sustentada per Adorno i Fuster, que l'assaig com a gènere és un intent d'acostament crític a la realitat sense propòsit sistematitzador; és una reflexió provisional oberta a la dialèctica sobre els esdeveniment d'un món que s'escapa a categoritzacions i respostes contundents i irrefutables. Atès el caràcter de provatura que el mateix terme suggereix, sembla que el punt de partença escèptic que l'assaig ofereix a l'escriptor es correspongui millor que altres enfocaments més sistematitzadors amb la situació de crisi permanent que caracteritza tot el segle XX, i de manera particular les dècades dels seixanta i els setanta. Aquesta perspectiva crítica i en certa manera relativista bé havia de xocar amb les directrius culturals d'un règim dictatorial i dogmàtic, i la seva sola existència era perniciosa atès el seu caràcter disgregador. La sensació de provisionalitat ideològica recognoscible en l'assaig en tant que l'expressió del *zeitgeist*, tanmateix, anà acompanyada de l'emergència al món occidental de noves disciplines de coneixement i de moviments d'acció ciutadana i mobilització social que, certament, convidaven a un cert optimisme i a la fe en un futur canviable i perfectible. Hi hagué un gènere editorial que es batejà també com a assaig que perseguia la divulgació i la democratització dels nous coneixements i de les noves perspectives d'estudi. Era inherent a aquestes iniciatives el component crític en relació a l'accés que havia tingut el coneixement en temps no tan allunyats, al seu caràcter elitista, i és en aquest sentit que el terme assaig sembla adequat per aquest tipus de producte editorial, en tant que temptativa de coneixement

| ⁵⁵ AGA, caixa 66/03234, expedient 6809-69

i posicionament crític. A l'Espanya franquista, com sabem, fou possible accedir a la renovació d'idees, a les transformacions en el món del pensament i de la ciència que estaven tenint lloc al món occidental en bona mesura mercès, encara que fos parcialment, a la tasca duta a terme pels editors dissidents. A Catalunya, aquesta dissidència ideològica i aquest anhel de modernització anaren acompanyades d'un procés de reivindicació i de reafirmació nacional i lingüística que tenien un gran suport social. Les iniciatives de publicació d'assaig que es dugueren a terme en aquells anys, com hem vist, foren múltiples i variades; els catàlegs i les col·leccions, dissenyats en certa manera sota la pressió del temps i amb el condicionant de la censura, recolliren un vastíssim i impagable nombre de contribucions que ajudaren a encendre el debat intel·lectual a casa nostra i a recuperar la identitat cultural i la capacitat de crear i pensar des de la catalanitat. Mai no podrem agrair prou la tenacitat, la valentia i el compromís d'aquells autors, editors, traductors i mecenes que posaren en risc el seu futur personal per tal de fer revivre una cultura que semblava en risc d'extinció. Vista des d'ara, la producció editorial, i en particular l'assagística, que es publicà a casa nostra durant les dècades dels seixanta i setanta, provoca vertigen, admiració i enveja. Es tracta, malgrat el caràcter improvisat i incert de moltes accions, d'un dels moments més rics i esperançadors de la nostra història cultural i intel·lectual. El llegat que rebem és d'una importància i una transcendència inigualables. La responsabilitat que ens deixa és enorme. ◀

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ABELLA, Delfi (1961): *El nostre caràcter*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor.
- ADORNO, Theodor W. (1951): *Prismen. Kulturkritik und Gesellschaft*, Frankfurt, Suhrkamp.
- ADORNO, Theodor W. (1962): *Prismas. La cultura crítica y la sociedad*, Barcelona, Ariel.
- ADORNO, Theodor W. (1990): *Noten zur Literatur*. Dins: *Gesammelte Schriften*, 11, Frankfurt, Suhrkamp.
- ADORNO, Theodor W. (2001): *Notes de literatura*, Barcelona, Columna (traducció de Robert Caner-Liese amb la col·laboració d'Anna Montané).
- AMAT, Jordi (2013): «L'Ametlla 1966: el programa d'ofensiva cultural de Josep Benet», dins Jaume Subirana, Josep-Anton Fernández, Joan Fuster Sobrepere (coords.): «Resistencialisme i normalització: usos del passat i discursos culturals en la Catalunya contemporània». *Digithum*, 15, pp. 6-11. UOC. <<http://digithum.uoc.edu/ojs/index.php/digithum/article/view/n15-amat/n15-amat-ca>>.

- BACARDÍ, Montserrat (2012): *La traducció catalana sota el franquisme*, Lleida, Punctum.
- BASTARDES, Ramon (1984): «Sobre la gènesi i els primers anys de Serra d'Or», *Serra d'Or*, 301 (octubre), pp. 23-28.
- BILLIANI, Francesca (2007): *Modes of Censorship and Translation: National Contexts and Diverse Media*, Manchester, St. Jerome.
- BUZZI, A. R. (1969): *La teoría política de Antonio Gramsci*, Barcelona, Fontanella.
- CASTELLET, Josep Maria (1968): «Pròleg». *L'home unidimensional* de Herbert Marcuse, Barcelona, Edicions 62, pp. 5-28.
- CASTELLET, Josep Maria (2012): *Memòries confidencials d'un editor*, Barcelona, Edicions 62.
- CASTRO, Asunción i Julián DIAZ (coord.) (2017): *XXV años de paz franquista. Sociedad y cultura en España hacia 1964*, Madrid, Sílex Ediciones.
- CISQUELLA, Georgina; José Luis ERVITI, i José A. SOROLLA (1977): *Diez años de represión cultural: la censura de libros durante la Ley de Prensa (1966-1976)*, Barcelona, Anagrama.
- DD.AA. (1987): 'Tele/Estel', 'Arreu', 'Oriflama', 'Canigó' i 'Presència'. *Cinc revistes catalanes entre la dictadura i la transició*, Barcelona, Diputació de Barcelona.
- EDICIONS 62 (1979): *Edicions 62. Mil llibres en català (1962-1979)*, Barcelona, Edicions 62.
- EDICIONS 62 (2012): *Edicions 62, 50 anys. Catàleg general (1962-2011)*, Barcelona, Edicions 62.
- ESPINÀS, Josep Maria (1965): «La "Biblioteca Bàsica de Cultura Contemporània"», *Destino*, 1.477 (27/11/1965), p. 64, en línia: <https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1339463>.
- FAULÍ, Josep (1979): «Sentit de catalanitat, voluntat d'universalitat», dins *Edicions 62. Mil llibres en català (1962-1979)*, Barcelona, Edicions 62, pp. 16-27.
- FONTANA, Josep (et al.) (1970): «Presentació», dins: *Recerques*, 1 (abril), «La formació de la Catalunya moderna», pp. 5-6.
- FUSTER, Joan (1962): *Qüestió de noms*, Barcelona, Edicions d'Aportació Catalana.
- FUSTER, Joan (1965): *Causar-se d'esperar*, Barcelona, Editorial A.C.
- FUSTER, Joan (2011): *Obra completa*, volum segon, *Assaig*, I, Barcelona, Edicions 62.
- GASSOL BELLET, Olívia i Mireia SOPENA (2017): «La cultura catalana, asediada: un balance crítico de los estudios sobre censura franquista», *Represura*, 2, pp. 95-138.

- GINER, Salvador (1961): *La societat de masses. Natura i funció d'una teoria*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor.
- GODAYOL, Pilar (2018): «Las traducciones catalanas de Jean-Paul Sartre», *Bulletin hispaniques*, en línia: <<http://journals.openedition.org/bulletinhispanique/6143>>.
- GODAYOL, Pilar (2020): *Feminismes i traducció (1965-1990)*, Lleida, Punctum.
- GÓMEZ-MARTÍNEZ, José Luis (1981): *Teoría del ensayo*, Salamanca, Ediciones de la Universidad de Salamanca.
- GUILLAMON, Julià (2016): «Agonia, mort, moral i poesia», a *La Vanguardia. Cultures* (07/05/2016), pp. 6-7.
- HERMANS, Theo (2007): *The Conference of the Tongues*, Manchester, St. Jerome.
- JANÉ-LLIGÉ, Jordi (2015): «Traducción, censura y construcción del discurso literario. La labor de los editores J. Janés, C. Barral y J. M. Castellet durante el franquismo», *Quaderns de Filologia. Estudios Literarios, Traducción y Censura: Nuevas Perspectivas*, 20, pp. 73-90.
- JANÉ-LLIGÉ, Jordi (2020): «Translation of Essays in Franco Spain: The Case of Edicions 62, a Catalan Publishing House», dins Lucina Harmon i Dorota Osuchowska: *Translation and Power*, Berlín, Peter Lang.
- JANÉ-LLIGÉ, Jordi (2021): «Semblanza de Biblioteca Básica de Cultura Contemporània (Barcelona, 1965-1971)», Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes - Portal Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI) - EDI-RED, en línia: <<http://www.cervantesvirtual.com/obra/biblioteca-basica-de-cultura-contemporania-coleccion-edicions-62-barcelona-1965-1971-semblanza-1131185/>>.
- JANÉ-LLIGÉ, Jordi (2022): «Semblanza de Llibres a l'Abast (Barcelona, 1962-)», Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes - Portal Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI) - EDI-RED, en línia: <<https://www.cervantesvirtual.com/obra/llobres-a-labast-coleccion-de-la-editorial-edicions-62-barcelona-1962-semblanza-1160103/>>.
- JANÉ-LLIGÉ, Jordi (2022): «Semblanza de L'Escorpí (1968-1972 y 1978-1995)», Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes - Portal Editores y Editoriales Iberoamericanos (siglos XIX-XXI) - EDI-RED, en línia: <<https://www.cervantesvirtual.com/obra/lescorpi-lescorpi-idees-coleccion-de-edicions-62-semblanza-1968-1972-y-1978-1995-1147832/>>.
- LLANAS, Manuel (2006): *L'edició a Catalunya: el segle XX (1939-1975)*, Barcelona, Gremi d'Editors de Catalunya.
- LUHMANN, Niklas (1987): *Soziale Systeme*, Frankfurt, Suhrkamp.
- MARCUSE, Herbert (1968): *L'home unidimensional*, Barcelona, Edicions 62.

- MARÍN, Dolors i Agnès Ramírez (2004): *Editorial Nova Terra, 1958-1978. Un referent*, Barcelona, Mediterrània.
- MARTÍ MONTERDE, Antoni (2019): *Joan Fuster: la paraula assaig*, Catarroja, Afers.
- MONER, Jordi (1966): *Problemes polítics de l'ensenyament*, Barcelona, Nova Terra.
- MORET, Xavier (2002): *Tiempo de editores*, Barcelona, Destino.
- MUNDAY, Jeremy (2017): «Translation and Ideology», *The Translator*, 13(2), pp. 195-217.
- MURGADES, Josep Murgades (1975): «Consideració amb premi sobre l'assaig», *Els Marges*, 3 (gener), pp. 115-120.
- PALA, Giaime (2011): «Nota sobre els Quaderns de cultura catalana (1959-1960). Marxisme i cultura catalana», *Els Marges*, 93, pp. 32-46.
- PARCERISAS, Francesc (2009): «Els llibres i les indústries culturals», dins *Simposi Internacional sobre el català al segle XX: balanç de la situació i perspectives de futur*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp. 175-201.
- PONZA, Pablo (2007): «Los sesenta-setenta: intelectuales, revolución, libros e ideas», *Revista Escuela de Historia*, vol. 1(6), pp. 137-156.
- ROJAS CLAROS, Francisco (2013): *Dirigismo cultural y disidencia editorial en España (1962-1973)*, Alicante, Publicaciones de la Universidad de Alicante.
- ROJAS CLAROS, Francisco (2016): «Edición y censura del marxismo italiano en la España de Franco. Antonio Gramsci y Galvano Della Volpe (1962-1975)», *Spagna contemporanea*, 49, pp. 121-139.
- ROCA, Francesc (1979): «Antonio Gramsci entre nosaltres». *Nous Horitzons*, 53, pp. 67-68.
- RUIZ BAUTISTA, Eduardo (coord.) (2008): *Tiempo de censura*, Gijón, Trea.
- SOLÉ TURA, Jordi (1968): «Pròleg». *El príncipe modern d'Antonio Gramsci*, Barcelona, Edicions 62, pp. 6-25.
- SOPENA, Mireia (2006a): *Editar la memòria. L'etapa resistent de Pòrtic*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SOPENA, Mireia (2006b): «Le franquisme contre la pensée. L'essai français sous la surveillance de la censure franquiste», Pandora. *Revue d'Études Hispaniques*, 6, pp. 253-66.
- SOPENA, Mireia (2009): «Intel·lectuals i pensament sota censura. Les traduccions de Llibres a l'Abast (1963-1977)», en DD.AA.: *Actes del Catorzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Budapest, 2006*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. 1, pp. 415-425.

- SOPENA, Mireia (2018): *El risc de la modernitat. La revista Crítèrion* (1959-1969), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TASIS, Rafael (1960): «Joan Fuster, assagista» a *Serra d'Or*, 2a època-any II, núm. 2 (febrer) pp. 7-11.
- VALL, Xavier (1992): *La literatura catalana de postguerra i l'existencialisme* (1945-1968), Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona.
- VALL, Xavier (2000): «Josep M. Castellet i l'«existencialisme»», *Els Marges*, 66, pp. 7-23.
- VILARDELL, Laura (ed.) (2016): *Traducció i censura en el franquisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ZIMA, Peter V. (2012): *Essay/ Essayismus. Zum theoretischen Potential des Essays: Von Montaigne bis zur Postmoderne*, Würzburg, Königshausen & Neumann.

SUBSCRIV-TE A

MÈTODE

Preu Subscripció anual (4 números l'any):
33€ per a Espanya, 45€ per a l'estranger. www.metode.cat